

ΠΕ.Κ.Ε.Σ.
Κρήτης

Παράλληλα Κείμενα

Αρχαία Ελληνικά

Ομάδα Προσανατολισμού

Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Λυκείου

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΜΠΕΛΑΣ

Σ.Ε.Ε. κλ. ΠΕ02

Σχ. Έτος 2018-19

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	3
Πλάτων «Πρωταγόρας».....	4
Ενότητες 2 ^η & 3 ^η	4
Ενότητα 3 ^η	4
Ενότητα 3 ^η & 4 ^η	5
Ενότητα 5 ^η	11
Ενότητα 6 ^η	11
Πλάτων «Πολιτεία» (Ο μύθος του Σπηλαίου)	13
Ενότητα 11 ^η	13
Ενότητα 12 ^η	18
Ενότητα 13 ^η	21
Αριστοτέλης «Ηθικά Νικομάχεια»	23
Ενότητες 1 ^η , 2 ^η , 3 ^η	23
Ενότητες 3 ^η , 4 ^η , 5 ^η	25
Ενότητες 4 ^η , 9 ^η , 10 ^η	27
Ενότητα 5 ^η	29
Ενότητα 6 ^η	31
Ενότητα 10 ^η	33
Αριστοτέλης «Πολιτικά».....	35
Ενότητες 11 ^η , 12 ^η , 13 ^η , 14 ^η , 15 ^η	35
Ενότητες 15 ^η , 16 ^η , 17 ^η	37
Ενότητα 18 ^η	39
Ενότητα 20 ^η	39

Πρόλογος

Σύμφωνα με τον νέο τρόπο αξιολόγησης του μαθήματος των Αρχαίων Ελληνικών στη Γ' Λυκείου **δίνεται παράλληλο κείμενο στη νέα ελληνική, διδαγμένο ή αδίδακτο, από την αρχαία ή νεότερη ελληνική γραμματεία**, και οι μαθητές/τριες καλούνται να απαντήσουν σε μία (1) ερώτηση ερμηνευτική, με την οποία ζητείται να συγκρίνουν το παράλληλο με το πρωτότυπο κείμενο. Προς αυτή την κατεύθυνση ανθολογήθηκαν κείμενα από πρωτογενείς ή και δευτερογενείς πηγές αξιοποιώντας κατά κύριο λόγο:

- Κείμενα της ΑΕΓ που διδάσκονται στο Λύκειο ή και στο Γυμνάσιο
- Τις παλαιότερες εκδόσεις του ΚΕΕ (κριτήρια αξιολόγησης, παράλληλα κείμενα, κείμενα από τη βιβλιογραφία)
  - βλ. http://www.kee.gr/html/themata_main.php
  - βλ. <http://www.kee.gr/attachments/file/2166.pdf>
  - βλ. <http://www.kee.gr/attachments/file/2167.pdf>
  - βλ. <http://www.kee.gr/attachments/file/2146.pdf>
  - βλ. <http://www.kee.gr/attachments/file/2147.pdf>
  - βλ. <http://www.kee.gr/attachments/file/2148.pdf>
- Το βιβλίο του Εκπαιδευτικού για το ΓΕΛ (έκδοση για τα ΑΠΣ του 2015 που ανεστάλησαν)βλ.
http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/1717/2/1717_%CE%9F%CE%94%CE%97%CE%93%CE%9F%CE%A3%20%CE%95%CE%9A%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%94%CE%95%CE%A5%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A5%20%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%91%CE%99%CE%A9%CE%9D%20%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%A9%CE%9D_.pdf
- Το βιβλίο του Καθηγητή για τον «Φιλοσοφικό Λόγο» που είναι διαθέσιμο στο Ψηφιακό σχολείο
βλ. <http://ebooks.edu.gr/new/classcoursespdf.php?classcode=DSGL-C>
- Προσωπικές σημειώσεις και μελέτες
βλ. https://akisambelas.wordpress.com/g_lykeiou/archaia-ellinika-didagmeno-kai-adidakto/

Η προτεινόμενη αξιοποίησή τους στο πλαίσιο συγκεκριμένων ενοτήτων είναι ενδεικτική. Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί να διαμορφώσει τις δικές του/της ερωτήσεις όπως ο/η ίδιος/α κρίνει αναγκαίο. Κάποιες επιλογές κειμένων έχουν ήδη αξιοποιηθεί στη διδακτική πράξη.

Ευχαριστώ πολύ τη συνάδελφο Εύη Μαναβάκη του 4^{ου} ΓΕΛ Χανίων για τις επισημάνσεις της.

Σημ.: Σε όλα τα κείμενα διατηρούνται η ορθογραφία και οι μεταφραστικές επιλογές των συγγραφέων-μεταφραστών.

Πλάτων «Πρωταγόρας»

Ενότητες 2^η & 3^η

☞ Οι κοσμογονικές και ανθρωπογονικές αντιλήψεις των ενοτήτων μπορούν να αξιοποιηθούν συγκριτικά με πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές ανάλογης θεματικής

Μύθοι με θέμα τη δημιουργία του ανθρώπου από χώμα μας είναι γνωστοί και από άλλους λαούς (Αιγύπτιους, Βαβυλώνιους) [...] Όλοι οι αρχαιοελληνικοί μύθοι, θεογονικοί και ανθρωπογονικοί, που αναφέρονται σε όντα γεννημένα από γη, χώμα, πηλό, πέτρα, ακόμα και πετρωμένο καρπό, σπόρο και αβγό με κέλυφος από πέτρωμα, **όλοι βασίζονται στην πρωταρχική διαπίστωση της γεννητικής δύναμης της γης, που σε κοινωνίες με μητριαρχικά πρότυπα εκφράζεται προεπιστημονικά με την πίστη στην παμμήτεια Γη.** Ειδικά για τον ανθρωπογονικό μύθο της Πανδώρας, η ανάπτυξη της κεραμικής προϋποτίθεται: Οι θεοί που πλάθουν ανθρώπινα πλάσματα κατ' εικόνα και καθ' όμοίωσιν τους έχουν πρότυπο τους ανθρώπους, που δίνουν τη δική τους μορφή στους θεούς τους, όταν πάνω στον κεραμευτικό τροχό κατασκευάζουν τα λατρευτικά τους ομοιώματα. Αυτή η ιδέα λειτουργεί ακόμα και στην πρώιμη ελληνική επιστήμη. **Έτσι στον 6^ο αι. π.Χ. ένας φιλόσοφος με γαιοκρατική φυσική θεωρία, ο Ξενοφάνης διδάσκει: όλοι έχουμε γίνει από χώμα και νερό** [πάντες γάρ γαίης τε και ὕδατος ἐκγενόμεσθα (ἀπόσπ. 29 DK)].

Ελληνική Μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών, τ. 2, σ.58

Ενότητα 3^η

☞ Η εικόνα του φιλεύσπλαχνου Προμηθέα στην αρχαία ελληνική γραμματεία

Έτσι ωργισμένος τούπε ο Δίας πόχει τις αιώνιες βουλές· κι' από τα τότε αναθυμούμενος τον δόλο πάντα, δεν κατεύθυνε πια την ορμή της ακάματης φλόγας στα φράξα για τους ανθρώπους τους θνητούς που κατοικούν στη γην επάνω (564). **Αλλά ο αντρείος ο γιος του Ιαπετού τον εξαπάτησε, κλέβοντας μέσα σε κούφιο καλάμι της φλόγας της ακάματης τη μακρόφεγγη λάμψη.** Μα τούτη η πράξι δάγκωσε μέσ' στην ψυχή κατάβαθα τον Δία π' από ψηλά βροντάει και την καρδιά του μαύρισε η χολή καθώς ανάμεσα είδε στους ανθρώπους τη μακρόφεγγη της φλόγας λάμψη (569).

ΗΣίοδος, Θεογονία, στ.561-569

Η μυθοπλασία της δημιουργίας του ανθρώπου από τη γη, στη βάση της κεραμικής και με συντελεστή τη φωτιά, φάνηκε πρόσφορη στο να αναπτυχθούν δύο διαμετρικά αντίθετες θεωρίες του πολιτισμού: Η μία αισιόδοξη, τη βλέπουμε στη σοφιστική ερμηνεία του μύθου, **αναγνωρίζει στη φωτιά τη «θεία δωρεά» και τη**

«**θεία δύναμη**», το πρώτο όπλο του ανθρώπου και τον πρώτο παράγοντα πολιτισμού· **η άλλη απαισιόδοξη**, εκπροσωπούμενη από πολλούς, από τον Ησίοδο ως τους κυνικούς φιλοσόφους, **βλέπει στη φωτιά και στη χρήση της την αρχή κάθε κακού**, «θεού οργή», «θεία τιμωρία», και πηγή δυστυχίας για το ανθρώπινο γένος.

Ελληνική Μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών, τ. 2, σ.59

Ενότητα 3^η & 4^η

☞ Η έντεχνος σοφία (ή *περί τὸν βίον σοφίαν*, ή *ἄλλη [τέχνη] ή τῆς Ἀθηνᾶς*, ή τέχνη, ή δημιουργική τέχνη) και τα ευεργετικά αποτελέσματά της. Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ του μύθου του Πρωταγόρα και αναφορών σε άλλα κείμενα της ΑΕΓ.

☞ Η αισιόδοξη προοπτική της ανθρωπότητας (μύθος Πρωταγόρα, *Α΄στάσιμο Αντιγόνης*) σε αντιδιαστολή με την απαισιόδοξη προοπτική (Ο μύθος για τα πέντε γένη της ανθρωπότητας, Ησίοδος, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, στ. 109-201)

Τα ξέρετε καλά· τις δυστυχίες
ακούστε των θνητῶν, που ενώ δεν είχαν
πρωτύτερα μυαλό, **με νου και σκέψη**
τους φώτισα. Κι ὅσα θα πω, δεν εἶναι
παράπονο γι' αυτούς, μονάχα δείχνω

το τι καλό τους έχω κάνει· πρώτα
εκείνοι εβλέπαν, μα έβλεπαν του κάκου
κι άκουγαν, μα δεν άκουγαν καθόλου,
αλλά ως θολές μορφές ονειρών σ' ὄλο
το μάκρος της αργόσυρτης ζωής των
αστόχαστα ανακάτευαν τα πάντα·
κι ουδέ **πλιθόχτιστα** ξέραν να χτίζουν

ηλιόφωτα καλύβια, ουδέ την τέχνη
τα ξύλα να δουλεύουν, μα υπόγεια ζούσαν
σ' ανήλιαγες σπηλιές στης γης τα βάθη,
καθώς τ' αλαφροκίνητα μερμήγκια.

Μήτε να ξεχωρίζουνε κατέχαν
με σίγουρο σημάδι το **χειμώνα**,
μηδέ την **άνοιξη** την ανθισμένη,

μηδέ το καρποφόρο **καλοκαίρι**,
αλλά έτσι **δίχως κρίση και στην τύχη**
ήταν η κάθε πράξη τους, ωσότου
τις δύσκολες κι ανέγνωρες των άστρων

ανατολές τους έδειξα και δύσεις.

και τα λαμπρά φανέρωσα της φλόγας
σημάδια, που αφανέρωτα ήταν πρώτα.

Αυτά λοιπόν και κάτω από το χώμα

κρυμμένους θησαυρούς για τους ανθρώπους,

σίδηρο και χαλκό, χρυσάφι, ασήμι,

ποιος θά 'λεγε πως τά 'βρε πρώτος;

Κανείς, καλά το ξέρω, εχτός αν θέλει

να φλυαρεί του κάκου. Μ' ένα λόγο

στο λέω για να το μάθεις στους θνητούς

όλες οι τέχνες απ' τον Προμηθέα.

Αισχύλος, Προμηθέας Δεσμώτης, στ. 436-506

Ο μύθος του Ησιόδου για τα 5 γένη (χρυσό, αργυρό, χάλκινο, ηρωϊκό, σιδερένιο) στο σύνολό του κυριαρχείται από την ιδέα ότι η ζωή είναι άθλια και από ηθική άποψη, και **αποδίδει την καταγωγή του κακού στην αρχική κατάστασή του**. Αυτή η βαθιά απαισιόδοξη αντίληψη της ζωής στηρίζεται στην αφελή πίστη ότι **ο άνθρωπος είναι από τη φύση μόνο καλός** και ότι κάποτε τα πράγματα ήταν διαφορετικά από ό,τι παρουσιάζονται στο παρόν. Έτσι ο μύθος για τα 5 γένη, και από αυτόν πιο πολύ η ιδέα του χρυσού και της παραδοσιακής εποχής του, έγινε **στοιχείο αγαπητό στην αρχαία λογοτεχνία και φιλοσοφία**, και έδωσε το πρότυπο σε κάθε πολιτική ουτοπία π.χ. στον Πλάτωνα, που ταύτιζε τη χρυσή εποχή με το ιδανικό κράτος, αντίθετα από τους Σοφιστές και τον Αριστοτέλη, που δεν έβλεπαν καθόλου ιδανική την αρχική κατάσταση των ανθρώπων πάνω στη γη.

Ελληνική Μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών, τ. 2, σ.65 (διασκευή)

[τα κατορθώματα του ανθρώπου]

Ένας τον άλλο δίδαξε **λαλιά,**

τη **σκέψη**, σαν το πνεύμα των ανέμων,

την **όρεξη να ζει σε πολιτείες**

πώς να γλιτώνει το χαλάζι μες στ' αγιάζι,

την άγρια δαρτή βροχή μέσα στον κάμπο,

ο πολυμήχανος· αμήχανος δε θ' αντικρίσει

τα μελλούμενα· το χάρο μόνο

να ξεφύγει δεν μπορεί·

μόλο που βρήκε **ψάχνοντας και γιατρείς**

σ' αγιάτρευτες αρρώστιες.

Σοφοκλής, Αντιγόνη, στ. 353-363

[η ηθική αστάθεια του ανθρώπου]

Τέχνες μαστορικές σοφίστηκε

που δεν τις βάζει ο νους,
κι όμως μια στο καλό, μια στο κακό κυλάει·
όποιος κρατεί τον ανθρώπινο νόμο
και του θεού το δίκιο, που όρκος το δένει φριχτός,
πολίτης· αλήτης και φυγάς,
όποιος κλωσάει τ' άδικο, μακάρι και μ' αποκοτιά,
ποτέ σε τράπεζα κοινή
ποτέ μου βούληση κοινή
με κείνον που τέτοια τολμάει.

Σοφοκλής, Αντιγόνη, στ. 365-375

Δοξάζω τον θεό που από τη ζωώδη σύγχυση οδήγησε τη ζωή μας στην τάξη, εμφυτεύοντας σε εμάς πρώτα απ' όλα τη **νοημοσύνη**, έπειτα δίνοντας μας τη **γλώσσα** για να είναι ο αγγελιοφόρος του **λόγου**, έτσι ώστε να μπορεί να διακρίνει τις λέξεις, και **καρπούς για να μας τρέφουν και βροχή από τον ουρανό για τα φυτά, για να αυξάνονται οι καρποί της γης και να έχουμε να πίνουμε**. Επίσης, **τρόπους προστασίας** από το κρύο του χειμώνα, για να αποφεύγουμε την ψύχρα του ουρανού, και **θαλασσινά ταξίδια** για να ανταλλάσουμε με άλλους, ό,τι λείπει από τη χώρα μας. Και **αυτά που μένουν κρυμμένα**, και δεν μπορούμε να τα διακρίνουμε με σαφήνεια, **οι μάντεις μας τα φανερώνουν** εξετάζοντας τη φωτιά και τις πτυχές από τα εντόσθια, καθώς και από το πέταγμα των πτηνών.

Ευριπίδης, Ικέτιδες, στ. 201-213

Οι αρχαιότεροι άνθρωποι διδάχτηκαν σιγά σιγά από την πείρα να καταφεύγουν σε σπηλιές το χειμώνα και να αποθηκεύουν καρπούς που μπορούσαν να διατηρηθούν. **Μετά την ανακάλυψη της φωτιάς και άλλων χρήσιμων πραγμάτων επινόησαν σιγά σιγά διάφορες τέχνες** και στιδήποτε άλλο βοηθούσε στη ζωή του συνόλου. Γενικά, **δάσκαλος του ανθρώπου σε όλα δεν ήταν τίποτε άλλο από την ανάγκη**, που δίδασκε τις κατάλληλες δεξιότητες σε όποιον είχε από τη φύση την ικανότητα και είχε χέρια, λόγο, και ευφυΐα, για να τον βοηθούν στην κάθε περίπτωση.

Διόδωρος Σικελιώτης, Ιστορική Βιβλιοθήκη, 1,8,1-7

☞ **Πρωταγόρας: η τάση κοινωνικής συνύπαρξης είναι αποτέλεσμα εξωτερικής αναγκαιότητας που επιβάλλει η φυσική υπεροχή των άγριων θηρίων/ Αριστοτέλης: η κοινωνική και πολιτική οργάνωση πηγάζει από την έμφυτη ροπή του ανθρώπου. Σύγκριση των απόψεων.**

Όλα αυτά κάνουν φανερό ότι η **πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως και ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη** (πολιτικὸν ζῶον)· ο δίχως πόλη άνθρωπος (θέλω να πω: ο εκ φύσεως δίχως πόλη άνθρωπος, όχι ο δίχως πόλη από κάποια τυχαία συγκυρία) ή είναι άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ή είναι ένα ον ανώτερο από τον άνθρωπο· είναι

σαν εκείνον που ο Όμηρος τον στόλισε με τους χαρακτηρισμούς «άνθρωπος δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό»· αυτός ο άνθρωπος, ο δίχως πόλη από τη φύση του, είναι —την ίδια στιγμή— και άνθρωπος που παθιάζεται με τον πόλεμο: είναι σαν ένα απομονωμένο πιόνι στο παιχνίδι των πεσσών.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 6
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Είναι φυσική λοιπόν η τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει μαζί με άλλους σε μια τέτοια κοινωνία. Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε, υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ευεργέτες του ανθρώπου. Γιατί όπως ο άνθρωπος είναι το ανώτερο από όλα τα όντα όταν φτάνει στην τελειότητά του, έτσι όταν σπάζει τη σχέση του με τον νόμο και τη δικαιοσύνη γίνεται το χειρότερο από όλα. Δεν υπάρχει πιο ανυπόφορο και πιο ολέθριο πράγμα από την αδικία που διαθέτει όπλα. Ο άνθρωπος, από την άλλη, γεννιέται εφοδιασμένος από τη φύση με όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή, που όμως μπορεί να τα χρησιμοποιήσει εξ ολοκλήρου και για αντίθετους σκοπούς. **Γι' αυτό ο δίχως αρετή άνθρωπος είναι από όλα τα όντα το πιο ανόσιο και το πιο άγριο,** το χειρότερο από όλα στις ερωτικές απολαύσεις και στις απολαύσεις του φαγητού. **Η δικαιοσύνη είναι στοιχείο συστατικό της πόλης·** είναι αυτό που συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α2, 15-16
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

☞ **πολιτική αρετή (αίδως-δίκη ἴν' εἶεν κόσμοι τε και δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί), ἀρετὴ ἀνδρός, εὐβουλία, πολιτικὴ τέχνη (συσχετισμὸς ἐννοιῶν, περιεχόμενα και τρόπος ἀπόκτησης)**

«**Το μάθημα [το οποίο διδάσκω] είναι η εὐβουλία,** η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για τα θέματα που αφορούν τα οἰκεῖα, την ιδιωτική ζωή, πώς δηλαδή να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα του οἴκου του, όσο και για τα θέματα που αφορούν την πόλη, ώστε να είναι κανείς όσο γίνεται πιο ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα».

«Άραγε», είπα εγώ [δηλ. ο Σωκράτης, που αφηγείται τη συζήτησή του με τον Πρωταγόρα σε τρίτο φίλο του], «παρακολουθώ σωστά τα λεγόμενά σου; Γιατί απ' ό,τι καταλαβαίνω, **μιλάς για την πολιτική τέχνη και εννοείς πως αναλαμβάνεις να κάνεις τους άνδρες αγαθούς πολίτες**».

«Αυτό ακριβώς, Σωκράτη», είπε, «είναι το μάθημα που ισχυρίζομαι πως διδάσκω».

Πλάτων, Πρωταγόρας, 318e
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

☞ Ο μύθος του Πρωταγόρα και η ιστορική πραγματικότητα της Αθήνας του Περικλή

Στη δημόσια ζωή μας είμαστε ελεύθεροι, αλλά και στις καθημερινές μας σχέσεις δεν υποβλέπομε ο ένας τον άλλο, δεν θυμώνομε με τον γείτονά μας αν διασκεδάζει, και δεν του δείχνομε όψη πειραγμένου που, αν ίσως δεν τον βλάπτει, όμως τον στενοχωρεί. Αν, ωστόσο, η αυστηρότητα λείπει από την καθημερινή μας ζωή, στα δημόσια πράγματα, **από εσωτερικό σεβασμό (διὰ δέος), δεν παρανομούμε.** Σεβόμαστε τους άρχοντες, πειθαρχούμε στους νόμους και, μάλιστα, σε όσους έχουν γίνει για να προστατεύουν τους αδυνάτους και όσους που, αν και άγραφοι, **είναι ντροπή (αἰσχύνη) να τους παραβαίνει κανείς.**

Θουκυδίδης, Β37

Η πρώτη γενιά των Σοφιστών, ειδικά ο Πρωταγόρας, φαίνεται να υποστηρίζει μία γνώμη της οποίας η αισιοδοξία είναι αναδρομικά μεν συγκινητική, αλλά κατανοητή ιστορικά. «Η αρετή είναι διδακτή»: κρίνοντας ο άνθρωπος τις παραδόσεις του, εκσυγχρονίζοντας τον Νόμο, που οι πρόγονοί του δημιούργησαν, και **εξαλείφοντας απ'αυτόν τα τελευταία ίχνη βαρβαρότητας** θα μπορούσε να αποκτήσει μια νέα τέχνη του ζην, και η ανθρώπινη ζωή θα μπορούσε να υψωθεί σε νέα επίπεδα, που κανένας τους δεν τα είχε ονειρευτεί μέχρι τώρα. Μία τέτοια ελπίδα είναι κατανοητή για τους ανθρώπους εκείνους που είχαν γίνει μάρτυρες στη γρήγορη ανάπτυξη της υλικής ευημερίας μετά τους περσικούς πολέμους, και τη δίχως προηγούμενο παράλληλη άνθηση του πνεύματος, που κορυφώθηκε στα μοναδικά επιτεύγματα της Αθήνας του Περικλή. **Σε μία πολιτισμένη κοινότητα διακήρυχνε με τόλμη ο Πρωταγόρας, ο χειρότερος πολίτης είναι κιόλας πολύ καλύτερος απ' τον δήθεν ευγενή άγριο.**

E.R. Doods, Οι Έλληνες και το Παράλογο, σσ. 157-158

Δικαιοσύνη είναι να μην παραβαίνεις τους νόμους και τα έθιμα της πόλης, της οποίας είσαι πολίτης. Ο άνθρωπος θα αποκόμιζε από τη δικαιοσύνη την πιο μεγάλη ωφέλεια για το άτομό του, αν **μπροστά σε άλλους ανθρώπους τηρούσε τους νόμους ως κάτι σημαντικό,** ενώ αντίθετα, άμα είναι μόνος του χωρίς άλλους μπροστά του, ακολουθούσε τις επιταγές της φύσης. **Γιατί οι επιταγές του νόμου είναι αυθαίρετες, ενώ της φύσης είναι αναγκαίες κι οι επιταγές των νόμων είναι συμβατικές και όχι από τη φύση, ενώ οι επιταγές της φύσης είναι ακριβώς το αντίθετο [...]** Όποιος παραβαίνει τους νόμους και τα έθιμα, αν δεν υποπέσει στην αντίληψη αυτών που τα έχουν αποδεχθεί, **αποφεύγει και την ντροπή και την τιμωρία** ενώ, αν δε μείνει απαρατήρητος, δεν τα αποφεύγει. Απεναντίας, άμα παραβιάζει τις εγγενείς απαιτήσεις της φύσης πέρα από ένα όριο, το κακό γι' αυτόν δε μετριάζεται διόλου, αν μείνει απαρατήρητος απ' όλους τους ανθρώπους, ούτε γίνεται μεγαλύτερο, αν υποπέσει στην αντίληψη όλων των ανθρώπων.

Αντιφών, απόσπ. 44^A

☞ Η πρώτη διατύπωση του «κοινωνικού συμβολαίου» (αν και το ιστορικό πλαίσιο είναι διαφορετικό) – Ανάδειξη α) κοινών σημείων προβληματισμού και β) ερμηνείας της κοινωνικής κατάστασης του ανθρώπου

Η ίδια η ανάλυση που έκανε ο Πρωταγόρας για την εξέλιξη της ανθρώπινης ζωής έδειχνε καθαρά, ότι **έξω από τις οργανωμένες ομάδες το άτομο δεν είχε καν τη δυνατότητα να επιβιώσει**. Καθένας χρειάζεται τους άλλους. Καθένας έχει ανάγκη να αποτελέσει με τους άλλους μια ομάδα ενωμένη και συμπαγή. Παρόμοιες ενώσεις συνεπάγονται **τον σεβασμό και την αμοιβαία αναγνώριση των δικαιωμάτων του άλλου. Το συμφέρον μας περνά από την αίσθηση της δικαιοσύνης**. Μπορεί κανείς να πει ότι αυτή η αρχή προϋποθέτει **ένα είδος συμβολαίου, όπου ο καθένας θα συνδεόταν με τους άλλους, για να αποκτήσει τα πλεονεκτήματα που προσφέρει ένα τέτοιο συμβόλαιο**. Αναγνωρίζουμε, λοιπόν, στη σκέψη του τον σπόρο εκείνου που πολύ αργότερα θα ονομαζόταν «κοινωνικό συμβόλαιο».

J.de Romilly, Οι Μεγάλοι Σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή, σ. 245

Διατυπώνω την υπόθεση ότι φτάνει κάποια στιγμή που τα εμπόδια, με την αντίστασή τους, ξεπερνούν τη φυσική ισχύ που κάθε άτομο μπορεί να διαθέτει για την αυτοσυντήρησή του στη φυσική κατάσταση. **Τότε αυτή η πρωτόγονη κατάσταση δεν είναι δυνατό να διατηρηθεί, και το ανθρώπινο γένος θα είχε εκλείψει, αν δεν άλλαζε τον τρόπο διαβίωσής του**. [...] Πλην όμως, καθώς οι άνθρωποι δεν μπορούν να δημιουργούν καινούργιες μορφές φυσικής ισχύος, αλλά μόνο να συνενώσουν και να καθοδηγήσουν τις ήδη υπάρχουσες, δεν έχουν άλλον τρόπο για τη διαφύλαξη της ζωής παρά **να ενωθούν σχηματίζοντας ένα σύνολο δυνάμεων που να μπορεί να υπερνικά τις αντιστάσεις**, να θέτει σε κίνηση τις δυνάμεις αυτές με ένα μονάχα κίνητρο και να τις κάνει να ενεργούν εναρμονισμένα.

J.J.Rousseau, Το κοινωνικό συμβόλαιο

(από το σχολικό βιβλίο της Φιλοσοφίας)

Να βρεθεί μια μορφή συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με **όλη τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους**, κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνο στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν. **Αυτό είναι το θεμελιώδες πρόβλημα στο οποίο το κοινωνικό συμβόλαιο δίνει τη λύση**. [...] Οι **υποχρεώσεις που μας συνδέουν με το κοινωνικό σώμα είναι δεσμευτικές μόνον επειδή είναι αμοιβαίες**· και η φύση τους είναι τέτοια, ώστε, εκπληρώνοντάς τες, δεν μπορούμε να εργαζόμαστε για τον άλλον χωρίς ταυτόχρονα να εργαζόμαστε και για τον εαυτό μας.

R. Descartes, Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας

(από το σχολικό βιβλίο της Φιλοσοφίας)

Ενότητα 5^η

☞ **Η πολιτική αρετή δεν είναι έμφυτη ιδιότητα. Η κατάκτησή της απαιτεί διδασκαλία και εξάσκηση**

Ο νόμος και η τάξη δεν ήταν στη φύση μας από την αρχή, αλλά η συμφωνία που τα γέννησε ήταν καρπός πικρής εμπειρίας, γιατί ήταν απαραίτητα για τη διάσωσή μας. Επόμενο είναι ότι όλοι οι άνθρωποι που ζουν τώρα στην κοινωνία έχουν την ικανότητα για ηθική και πνευματική αρετή, και όσοι δεν την έχουν αναπτυγμένη σε επαρκή βαθμό μπορεί να τιμωρηθούν, αν η πειθώ αποτύχει, με την προϋπόθεση ότι η τιμωρία θα είναι ένα από τα πολλά μέσα εκπαίδευσης στην αρετή.

W.K.C. Guthrie, Οι Σοφιστές, σ. 327

Οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως — ούτε όμως και είναι αντίθετη προς τη φύση μας η γένεσή τους μέσα μας: η φύση μάς έκανε επιδεκτικούς στις αρετές, τέλειοι όμως σ' αυτές γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους. Επίσης: Για καθετί που το έχουμε από τη φύση, πρώτα έχουμε τη δυνατότητά του να ενεργήσει· στην ενέργεια την ίδια φτάνουμε ύστερα (το πράγμα γίνεται φανερό στις αισθήσεις μας· πραγματικά, τις αισθήσεις της όρασης ή της ακοής δεν τις αποκτήσαμε έχοντας δει ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα: έχοντάς τες τις χρησιμοποιήσαμε· δεν τις αποκτήσαμε με τη χρήση), **τις αρετές όμως τις αποκτούμε αφού πρώτα τις εφαρμόσουμε στην πράξη — όπως ακριβώς γίνεται και στις άλλες τέχνες· τα πράγματα δηλαδή που πρέπει πρώτα να τα μάθουμε προτού αρχίσουμε να τα κάνουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· π.χ. οικοδόμοι γίνονται χτίζοντας σπίτια, κιθαριστές παίζοντας κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο γινόμαστε: δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.**

Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, Β3-4
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Ενότητα 6^η

☞ **Αξιοποίηση της 7^{ης} ενότητας Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία**

Διότι, εάν μεν υπάρχει αυτό το ένα πράγμα και εάν αυτό το πράγμα δεν είναι ούτε η οικοδομική ούτε η μεταλλουργία ούτε η κεραμική, αλλά η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το ὄσιον (και αυτά τα ονομάζω όλα μαζί άνδρὸς ἀρετήν)· εάν υπάρχει λοιπόν αυτό το πράγμα στο οποίο πρέπει να μετέχουν όλοι και σύμφωνα με το οποίο πρέπει να ενεργεί κάθε άνδρας ξεχωριστά σε περίπτωση που θέλει να μάθει ή να πράξει κάτι, και σε καμιά περίπτωση χωρίς αυτό· και εάν, σε περίπτωση που κάποιος δεν μετέχει σ' αυτό, είτε παιδί είναι, είτε άνδρας είτε γυναίκα, **πρέπει**

να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, μέχρι που, με την τιμωρία, να βελτιωθεί και εάν, σε διαφορετική περίπτωση, πρέπει να εκδιώκουμε από την πόλη ή να σκοτώνουμε ως ανίατο όποιον δεν υπακούει σε αυτό το πράγμα ακόμα και μετά τη διδασκαλία, **ακόμα και μετά την τιμωρία** (...)

Στην πραγματικότητα, αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νουθετούν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί τι του λένε, και η παραμάνα του και η μητέρα του και ο παιδαγωγός του και ο ίδιος ο πατέρας του αγωνίζονται γι' αυτό το πράγμα, για το πώς δηλαδή θα βελτιωθεί το αγόρι, διδάσκοντάς το για κάθε του πράξη και για κάθε του λόγο και εξηγώντας του ότι αυτό είναι δίκαιο και το άλλο άδικο, και ότι αυτό είναι καλό και το άλλο αισχρό, και αυτό όσιο και εκείνο ανόσιο, και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις. **Κι όταν ακούει με τη θέλησή του, πάει καλά. Εάν όμως δεν υπακούει, τότε, με τις απειλές και τα χτυπήματα το "ισιώνουν", σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει.**

Πλάτων, Πρωταγόρας 324d-326e
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Σκοπός της ποινής, γράφει ο Τσεζάρε Μπεκαρία (περίφημος Ιταλός ποινικολόγος στο έργο του «Περί εγκλημάτων και ποινών»), **δεν είναι η εκδίκηση, αλλ' ο σωφρονισμός αυτού που διέπραξε το αδίκημα και ο παραδειγματισμός των άλλων.** Άρα, ο σκοπός της ποινής είναι η πρόληψη υπό δύο έννοιες: γενική πρόληψη του κακού, δηλαδή ν' αποτρέψει πολλούς άλλους από το να θελήσουν ν' αδικήσουν (σωφρονισμός) και ειδική πρόληψη, ν' αποτρέψει, δηλαδή, το συγκεκριμένο άτομο από το να ξαναεγκληματήσει. Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι οποιαδήποτε κι αν είναι τα ελατήρια, που ώθησαν το άτομο που διέπραξε το αδίκημα —έστω κι αν αυτά δε φαίνονται άμεσα—, **η ποινή που θα του επιβληθεί είναι αναγκαίο να έχει έναν εξαγνιστικό, καθαριστικό χαρακτήρα, μ' άλλα λόγια να παίζει ένα ρόλο νουθέτησης κι όχι να φορτίζεται με το στοιχείο της εκδίκησης, γιατί τότε πια η τιμωρία παύει να είναι ποινή. Τιμωρία στ' αρχαία ελληνικά σημαίνει, σε πρώτη σημασία, βοήθεια, αρωγή, συνδρομή.**

Σ.Καργάκος, Η έννοια της ποινής: Σωφρονισμός -παραδειγματισμός - θανατική «ποινή», Προβληματισμοί, στο <http://www.sarantokargakos.gr>

Πλάτων «Πολιτεία» (Ο μύθος του Σπηλαίου)

Ενότητα 11^η

☞ **Συσχετισμοί με άλλα σημεία της αλληγορίας του Σπηλαίου και παρόμοιες αλληγορικές εκφράσεις**

Ο μύθος του Σπηλαίου (Πλάτων, Πολιτεία, 514a-517a
Μετάφραση Ν. Σκουτερόπουλος)

[Πρωτότυπο Κείμενο (εδώ δίνεται σε μετάφραση)]

Ύστερ' από αυτά, είπα, δοκίμασε να απεικονίσεις την ανθρώπινη φύση μας ως προς την παιδεία και την απαιδευσία της πλάθοντας με το νου σου μια κατάσταση όπως η ακόλουθη. Φαντάσου δηλαδή ανθρώπους σ' ένα οίκημα υπόγειο, κάτι σαν σπηλιά, που το άνοιγμά της, ελεύθερο στο φως σε μεγάλη απόσταση, θα απλώνεται σε όλο το πλάτος της σπηλιάς, και τους ανθρώπους αυτούς να βρίσκονται μέσα εκεί από παιδιά αλυσοδεμένοι από τα σκέλια και τον αυχένα ώστε να μένουν ακινητοποιημένοι και να κοιτάζουν μόνο προς τα εμπρός χωρίς να μπορούν, έτσι αλυσοδεμένοι καθώς θα είναι, να στρέφουν γύρω το κεφάλι τους· κι ένα φως να τους έρχεται από ψηλά κι από μακριά, από μια φωτιά που θα καίει πίσω τους, κι ανάμεσα στη φωτιά και στους δεσμώτες, στην επιφάνεια του εδάφους, να περνάει ένας δρόμος· κι εκεί δίπλα φαντάσου ένα τειχάκι χτισμένο παράλληλα στο δρόμο σαν εκείνα τα χαμηλά παραπετάσματα που στήνουν οι ταχυδακτυλουργοί μπροστά στους θεατές για να δείχνουν από 'κει τα τεχνάσματά τους.

Το φαντάζομαι, είπε.

Φαντάσου ακόμη ότι κατά μήκος σ' αυτό το τειχάκι κάποιοι άνθρωποι μεταφέρουν κάθε λογής κατασκευάσματα που εξέχουν από το τειχάκι, αγάλματα και άλλα ομοιώματα ζώων, από πέτρα, από ξύλο ή από οτιδήποτε άλλο, κι ότι, όπως είναι φυσικό, άλλοι από τους ανθρώπους που κουβαλάνε αυτά τα πράγματα μιλούν ενώ άλλοι είναι σιωπηλοί.

Αλλόκοτη, είπε, η εικόνα που περιγράφεις, και οι δεσμώτες αλλόκοτοι κι αυτοί.

Όμοιοι με εμάς, έκανα εγώ·

γιατί πρώτα-πρώτα μήπως φαντάζεσαι ότι οι δεσμώτες αυτοί εκτός από τον εαυτό τους και τους διπλανούς τους βλέπουν ποτέ τους τίποτε άλλο πέρα από τις σκιές που ρίχνει το φως αντικρύ τους στον τοίχο της σπηλιάς;

Μα πώς θα ήταν δυνατόν, είπε, αφού σ' όλη τους τη ζωή είναι αναγκασμένοι να έχουν το κεφάλι τους ακίνητο;

Και με τα πράγματα που περνούν μπροστά στο τειχάκι τι γίνεται; Τι άλλο εκτός από τις σκιές τους βλέπουν οι δεσμώτες;

Σαν τι άλλο θα μπορούσαν να δουν;

Αν, τώρα, είχαν τη δυνατότητα να συνομιλούν, δεν νομίζεις ότι **θα πίστευαν πως αυτά για τα όποια μιλούν δεν είναι παρά οι σκιές** που έβλεπαν να περνούν μπροστά από τα μάτια τους;

Κατανάγκην, είπε.

Κι αν υποθέσουμε ακόμη ότι στο δεσμωτήριο **ερχόταν και αντίλαλος** από τον αντικρινό τοίχο; Κάθε φορά που θα μιλούσε κάποιος από όσους περνούσαν πίσω τους, φαντάζεσαι ότι **οι δεσμώτες δεν θα πίστευαν ότι η φωνή βγαίνει από τη σκιά που θα έβλεπαν να περνά από μπροστά τους;**

Μα το Δία, είπε, και βέβαια.

Ασφαλώς λοιπόν, είπα εγώ, **οι άνθρωποι αυτοί δεν θα ήταν δυνατόν να πιστέψουν για αληθινό τίποτε άλλο παρά μονάχα τις σκιές των κατασκευασμάτων.**

Ανάγκη αδήριτη, είπε.

☞ *Με τις υπογραμμισμένες αλληγορικές εκφράσεις (πρωτότυπο-παράλληλο) ο Πλάτων περιγράφει την κατάσταση των δεσμωτών στο Σπήλαιο. Να εξηγήσετε την αλληγορική τους σημασία στο πλαίσιο της πλατωνικής αντίληψης για τη γνώση.*

Σκέψου τώρα, είπα εγώ, ποια μορφή θα μπορούσε να πάρει **η απαλλαγή τους από τα δεσμά και η γιατρεία τους από την πλάνη και την αφροσύνη**, αν τύχαινε και τους συνέβαιναν τα εξής: Κάθε φορά που κάποιος από αυτούς θα λυνόταν και θα αναγκαζόταν ξαφνικά να ελευθερωθεί και να γυρίσει το κεφάλι και να περπατήσει και να αντικρύσει το φως ψηλά —**κι όλα αυτά πονώντας πολύ και αδυνατώντας από την εκτυφλωτική λάμψη να διακρίνει εκείνα τα πράγματα που ως τώρα έβλεπε τις σκιές τους**—, τι φαντάζεσαι ότι θα έλεγε ο άνθρωπος αυτός, αν κάποιος του έλεγε ότι όσα έβλεπε πρωτύτερα ήταν ανοησίες και ότι **τώρα είναι κάπως πιο κοντά στην πραγματικότητα κι ότι έχοντας τώρα στραφεί σε αντικείμενα πιο πραγματικά βλέπει σωστότερα**; Ιδίως μάλιστα αν δείχνοντάς του καθένα από τα αντικείμενα που περνούσαν από μπροστά του τον ρωτούσε και τον υποχρέωνε να απαντήσει τι είναι το καθένα τους. **Δεν νομίζεις ότι ο άνθρωπος εκείνος θα τα΄χανε και θα πίστευε ότι όσα έβλεπε τότε ήταν αληθινότερα από εκείνα που του έδειχναν τώρα;**

Και πολύ μάλιστα.

Κι άμα θα τον ανάγκαζε να κοιτάξει στο ίδιο το φως, δεν θα αισθανόταν έντονο πόνο στα μάτια και δεν θα προσπαθούσε να το αποφύγει στρέφοντας το βλέμμα του πάλι σ΄ εκείνα που μπορεί να βλέπει, και δεν θα νόμιζε ότι εκείνα είναι στ΄ αλήθεια πιο σαφή και ευκρινή από όσα του έδειχναν τώρα;

Έτσι, είπε.

☞ *Ποια είναι κατά τον Πλάτωνα τα «δεσμά» που καθηλώνουν τους ανθρώπους στην «πλάνη και την αφροσύνη»; Πώς ερμηνεύετε την αντίδραση των ανθρώπων, όταν τους δίνεται η δυνατότητα να απελευθερωθούν από αυτά τα «δεσμά»;*

Αν, τέλος, είπα εγώ, **κάποιος τον τραβούσε δια της βίας προς τα έξω από ένα ανέβασμα κακοτράχαλο κι απότομο** και δεν τον άφηγε προτού να τον βγάλει στο φως του ήλιου, άραγε ο δεσμώτης **δεν θα πονούσε και δεν θα αγανακτούσε που τον τραβολογούσαν**, κι όταν θα έβγαινε στο φως, έτσι καθώς τα μάτια του θα ήταν πλημμυρισμένα από την εκτυφλωτική λάμψη, δεν θα του ήταν εντελώς αδύνατο να διακρίνει έστω και ένα από τα πράγματα, για τα οποία θα του λέγανε τώρα πως είναι αληθινά;

Θα του ήταν αδύνατον, είπε· έτσι στα ξαφνικά τουλάχιστον.

Θα χρειαζόταν, νομίζω, κάποιος χρόνος προσαρμογής, προκειμένου να αντικρύσει τα πράγματα επάνω. Έτσι, στην αρχή, θα διέκρινε ευκολότερα τις σκιές, έπειτα τα είδωλα των ανθρώπων και των άλλων πραγμάτων στο νερό κι ύστερα τα ίδια τα πράγματα· από αυτά όσα βρίσκονται στον ουρανό, και αυτό τον ίδιο τον ουρανό, θα μπορούσε να τα κοιτάξει πιο εύκολα τη νύχτα με το φως των άστρων και του φεγγαριού παρά την ημέρα, με τον ήλιο και το φως του.

Ασφαλώς.

Και τελευταίο απ' όλα θα μπορούσε να αντικρύσει τον ήλιο, όχι είδωλά του στο νερό ή σε κάποια θέση άλλη από τη δική του, αλλά τον ήλιο αυτόν καθαυτόν στον δικό του τόπο, και να θεαστεί τη φύση του.

Κατανάγκην, είπε.

Κι ύστερα από αυτά **θα έφθανε να συλλάβει με το λογισμό του** ότι αυτός, **ο ήλιος**, είναι που δωρίζει τις εποχές και τα χρόνια και που διαφεντεύει τα πάντα στη σφαίρα των ορατών πραγμάτων, και **κατά κάποιον τρόπο είναι η αιτία για όλα όσα έβλεπαν ο ίδιος και οι άλλοι δεσμώτες.**

Προφανώς, είπε, αυτό θα ήταν το επόμενο συμπέρασμά του.

Λοιπόν; Καθώς θα ξαναθυμάται τον τόπο, στον οποίο έμενε πρώτα, τη «σοφία» που είχαν εκεί, και τους συγκρατούμενούς του εκεί, δεν νομίζεις ότι **θα καλοτυχίζει τον εαυτό του για την αλλαγή, ενώ για 'κείνους θα αισθάνεται οίκτο;**

Και πολύ μάλιστα.

☞ Στο πρωτότυπο κείμενο ο Πλάτων υπαινίσσεται τη δυσκολία εξόδου από το Σπήλαιο προς το φως του ήλιου. Ποιες εκφράσεις από το παράλληλο κείμενο επιβεβαιώνουν την παραπάνω δυσκολία και πώς ερμηνεύεται η κυρίαρχη θέση του «ήλιου» στο πλαίσιο της πλατωνικής αφήγησης; (ο ήλιος ως σύμβολο της ιδέας του Αγαθού)

Κι αν υποθέσουμε ότι οι δεσμώτες είχαν θεσπίσει τότε κάποιες τιμές και επαίνους μεταξύ τους και βραβεία για όποιον διέκρινε καθαρότερα απ' όλους τα αντικείμενα που περνούσαν μπροστά τους, ή για όποιον συγκρατούσε στη μνήμη του ποια από αυτά συνήθως περνούσαν πρώτα, ποια ύστερα και ποια πήγαιναν μαζί με ποια, έτσι που βάσει αυτού να έχει κάποια ιδιαίτερη ικανότητα στο να μαντεύει τι επρόκειτο να περάσει κάθε φορά, έχεις μήπως τη γνώμη ότι ο άνθρωπος αυτός θα φλεγόταν από την επιθυμία για τέτοια πράγματα και ότι θα ζήλευε όσους τιμούνταν εκεί και

είχαν δύναμη και αναγνώριση; Ή θα είχε πάθει αυτό που λέει ο Όμηρος, και θα επιθυμούσε διακαώς «πάνω στη γη να ζούσε κι ας ξενοδούλευε σε κάποιον άκληρο» ή να υπέφερε οτιδήποτε παρά να νομίζει τέτοια πράγματα και να ζει όπως εκείνοι;

Έτσι νομίζω κι εγώ, είπε: θα προτιμούσε να πάθαινε οτιδήποτε παρά να ζει εκείνη τη ζωή.

Συλλογίσου τώρα και τούτο, είπα εγώ. **Αν ένας άνθρωπος σαν αυτόν κατέβαινε ξανά εκεί κάτω και καθόταν στην ίδια θέση, άραγε τα μάτια του δεν θα ήταν γεμάτα σκοτάδι, καθώς θα ερχόταν έτσι απότομα από το φως του ήλιου;**

Βεβαιότατα.

Κι αν θα χρειαζόταν να παραβγεί πάλι με εκείνους που είχαν παραμείνει δεσμώτες προσπαθώντας να διακρίνει τις σκιές, ενώ η όρασή του θα είναι αδύναμη ωστόσο να προσαρμοστούν τα μάτια του κι ο χρόνος της προσαρμογής όχι πολύ σύντομος, άραγε δεν θα γινόταν περιέργως και δεν θα έλεγαν γι' αυτόν ότι γύρισε με τα μάτια του χαλασμένα από 'κει πάνω που ανέβηκε, και ότι δεν αξίζει τον κόπο ούτε καν να δοκιμάσει κανείς να ανεβεί επάνω; **Κι όποιον θα επιχειρούσε να τους λύσει από τα δεσμά και να τους ανεβάσει επάνω, αυτόν, αν μπορούσαν με κάποιον τρόπο να τον πιάσουν στα χέρια τους και να τον σκοτώσουν, δεν θα τον σκότωναν;**

Ασφαλώς, είπε.

☞ *Ο Σωκράτης θεωρεί πώς η εικόνα του Σηλαιίου δεν είναι ούτε αλλόκοτη ούτε παράδοξη, αλλά αντίθετα όμοια με την αθηναϊκή κοινωνία. Πώς επιβεβαιώνεται αυτός ο ισχυρισμός με βάση το παράλληλο κείμενο;*

☞ **Αιτιολόγηση ερμηνευτικών προσεγγίσεων για την αλληγορία του Σηλαιίου**

Η εικόνα του Σηλαιίου συμπυκνώνει το νόημα του αγώνα του ανθρώπου να λυτρωθεί από τα **δεσμά της φαινομενικότητας**, που τον κρατούν **εγκλωβισμένο στην άγνοια και την πλάνη, και να ορθωθεί στο φως της αλήθειας**. Η λύτρωσή του είναι δύσκολη είναι μία συνεχής ανοδική και επίμοχθη πορεία γεμάτη δυσυπέβλητα εμπόδια και αναγκασμούς. Σε αυτήν, ωστόσο, ο φωτισμένος άνθρωπος γίνεται παιδευτής και συμπαραστάτης του άλλου στον αγώνα της απελευθέρωσής του. **Ο φωτισμένος, αυτός που κατορθώνει να φτάσει στο φως της αλήθειας**, αισθάνεται το χρέος να κατέβει και πάλι στον χώρο του δεσμοτηρίου, για να γίνει με κίνδυνο της ζωής του ελευθερωτής των άλλων. **Η πολιτεία είναι αυτός ο δεσμός, το χρέος της κατάβασης**, ώστε οι δεσμώτες συμπολίτες να μπορέσουν να γίνουν κι αυτοί πολίτες της άνω πολιτείας, που τη φωτίζει το φως της αληθείας.

Κ.Μιχαηλίδης, Πλάτων Λόγος και μύθος, σ. 82

Όλος ο αγώνας της παιδείας δεν είναι άλλος από την **περιαγωγή της ψυχής από το σκοτάδι στο φως, τη μεταστροφή της προς τη θεά του όντος**. Αξίζει να προσέξουμε ότι στον αγώνα αυτόν υπάρχει όχι μόνο το στοιχείο του διαλόγου (ερωταπόκριση),

αλλά και ο αναγκασμός της βίας, μιας βίας που ασκεί ο δεσμώτης θέλοντας να παραμείνει στα δεσμά του, επειδή αυταπατάται ότι αυτά είναι η αλήθεια και η ελευθερία του, και μιας βίας που αναγκάζεται να επιβάλλει ο συνεργός αυτής της μεταστροφής, ο ελευθερωτής του. Αυτή έχει το χαρακτήρα μιας σκληρής πάλης με τις αντιστάσεις που προβάλλει **ο δουλικά υποταγμένος στις ψευδαισθήσεις του άνθρωπος**. Η πάλη είναι λοιπόν οδυνηρή και επικίνδυνη, γιατί ο ελευθερωτής, ο φιλόσοφος, μπορεί στα χέρια των δεσμοτών να πληρώσει το εγγχείρημά του με το θάνατό του. Τα τελευταία λόγια υπονοούν το τραγικό ασυμβίβαστο, στο οποίο μπορούν να καταλήξουν οι δυνάμεις της ζωής, όπως το είδαμε στην αντιπαράθεση του δίκαιου και του άδικου βίου. Ο υπαινιγμός για τη θανάτωση του Σωκράτη είναι σαφής.[...]

Κ.Μιχαηλίδης, Πλάτων Λόγος και μύθος, σ. 84

☞ **Η απόρριψη των αισθήσεων ως πηγή γνώσης από τον Πλάτωνα (πβ. η εικόνα των δεσμοτών) – Η θεωρία των Ιδεών**

Σκέφτηκα λοιπόν, συνέχισε ο Σωκράτης, αφού κουράστηκα να μελετώ τα υπάρχοντα πράγματα, ότι θα έπρεπε να προσέξω μήπως πάθω αυτό που παθαίνουν όσοι παρατηρούν και εξετάζουν τον Ήλιο στη διάρκεια μιας έκλειψης. Μερικοί, όπως ξέρετε, καταστρέφουν τα μάτια τους όταν δεν προνοούν να κοιτάζουν την εικόνα του Ήλιου μέσα στο νερό ή σε άλλο παρόμοιο μέσο. **Κάπως έτσι σκέφτηκα και εγώ και φοβήθηκα μήπως τυφλώσω εντελώς την ψυχή μου με το να κοιτώ τα πράγματα με τα μάτια μου και με το να προσπαθώ να τα αγγίζω με όλες τις αισθήσεις μου**. Θεώρησα λοιπόν ότι έπρεπε να καταφύγω στους λόγους και μέσα σ' αυτούς να εξετάσω την αλήθεια των πραγμάτων.

Πλάτων, Φαίδων 99 c-d

Όταν κάποιος μου λέει ότι η ωραιότητα ενός πράγματος οφείλεται στο ζωηρό του χρώμα ή στο σχήμα του ή σε κάτι παρόμοιο, αφήνω κατά μέρος τέτοιου είδους εξηγήσεις **γιατί όλες με μπερδεύουν και κρατώ για τον εαυτό μου μόνο αυτή την απλή, άτεχνη και ίσως αφελή εξήγηση**: τίποτα άλλο δεν κάνει αυτό το πράγμα ωραίο παρά μόνο η παρουσία ή η συμμετοχή της Ιδέας του ωραίου. Αυτή μου φαίνεται ότι είναι η ασφαλέστερη απάντηση που μπορώ να δώσω και στον εαυτό μου και στους άλλους. Και νομίζω ότι αν στηριχτώ σ' αυτήν δεν διακινδυνεύω ποτέ να πέσω, αλλά, όποτε τίθεται η ερώτηση, για μένα είναι αρκετή η απάντηση **ότι τα ωραία είναι ωραία διά μέσου της Ιδέας του ωραίου**.

Πλάτων, Φαίδων 100c-d

Η αντίστοιχη σύλληψη του Πλάτωνα είναι ότι, πέρα από τη συνεχώς μεταβαλλόμενη αισθητή πραγματικότητα, υπάρχουν κάποιες αυθύπαρκτες, αμετάβλητες και νοητές οντότητες, οι «Ιδέες». Τα αντικείμενα του αισθητού κόσμου οφείλουν την ύπαρξή τους και την όποια αλήθεια τους στη σχέση τους με τις Ιδέες. Αυτός είναι ο πυρήνας

της πλατωνικής θεωρίας των Ιδεών. Στη θεωρία των Ιδεών στηρίζει ο Πλάτων τη συνολική ερμηνεία του της πραγματικότητας.

Ο Πλάτων δεν έχει καμία εμπιστοσύνη στα δεδομένα των αισθήσεων. Υποστηρίζει ότι ο αισθητός κόσμος είναι ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο σύμπαν, χωρίς σταθερότητα. Ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τις αισθήσεις του για να συλλάβει την αισθητή πραγματικότητα, οι αισθήσεις όμως είναι εξ ορισμού υποκειμενικές και αποτελούν πηγή πλάνης. Πώς είναι δυνατό λοιπόν να αποκτήσει κανείς έγκυρη γνώση για οτιδήποτε βασισμένος στις αισθήσεις του; Αν υπάρχει κάποια βεβαιότητα, αυτή πρέπει να αναζητηθεί στη σκέψη και στη γλώσσα - στους «λόγους». Οι πλατωνικές Ιδέες είναι τα αντικείμενα της καθαρής σκέψης.

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/filosofia/page_046.html

Ενότητα 12^η

☞ Η ιδέα του Αγαθού (αλληγορικές αναφορές και ερμηνεία)

Έτσι, στην αρχή, θα διέκρινε ευκολότερα τις σκιές, έπειτα τα είδωλα των ανθρώπων και των άλλων πραγμάτων στο νερό κι ύστερα τα ίδια τα πράγματα από αυτά όσα βρίσκονται στον ουρανό, και αυτό τον ίδιο τον ουρανό, θα μπορούσε να τα κοιτάξει πιο εύκολα τη νύχτα με το φως των άστρων και του φεγγαριού παρά την ημέρα, με τον ήλιο και το φως του.

Ασφαλώς.

Και τελευταίο απ' όλα θα μπορούσε να αντικρύσει τον ήλιο, όχι είδωλά του στο νερό ή σε κάποια θέση άλλη από τη δική του, αλλά τον ήλιο αυτόν καθαυτόν στον δικό του τόπο, και να θεαστεί τη φύση του.

Κατανάγκην, είπε.

Κι ύστερα από αυτά **θα έφθανε να συλλάβει με το λογισμό του** ότι αυτός, ο ήλιος, είναι που δωρίζει τις εποχές και τα χρόνια και που διαφεντεύει τα πάντα στη σφαίρα των ορατών πραγμάτων, και **κατά κάποιον τρόπο είναι η αιτία για όλα όσα έβλεπαν ο ίδιος και οι άλλοι δεσμώτες.**

Πλάτων, Πολιτεία, 516 a-b

Αυτό λοιπόν που παρέχει την αλήθεια σε ό,τι κατακτάται γνωστικά και δίνει σε όποιον προσοικειώνεται γνώση τη δύναμη να γνωρίζει είναι η Ιδέα του αγαθού. Είναι το αίτιο της γνώσης και της αλήθειας. Να το συλλογίζεσαι ως κάτι που κατακτάται γνωστικά, κι ενώ και τα δύο αυτά, **η γνώση και η αλήθεια**, είναι όμορφα πράγματα, εσύ, την Ιδέα του αγαθού να την θεωρήσεις σωστά ως κάτι διαφορετικό και ακόμη πιο όμορφο και από αυτά τα δύο. [...] Έτσι λοιπόν για τα αντικείμενα της γνώσης μπορείς να πεις πως **από το Αγαθό δεν προέρχεται μόνο το ότι γίνονται γνωστά αλλά και ότι και το είναι τους και την ουσία τους την έχουν από αυτό**, χωρίς το ίδιο το Αγαθό να αποτελεί ουσία αλλά κάτι ακόμη πιο πέρα από την ουσία, ανώτερο από αυτήν ως προς το αξίωμα και τη δύναμη.

Πλάτων, Πολιτεία, 508e-509a

☞ *Να συγκρίνετε τον τρόπο με τον οποίο ο Πλάτων αποδίδει την έννοια του αγαθοῦ στην αλληγορία του σπηλαίου με την περιγραφή της ἀρετῆς στο ακόλουθο ποίημα του Σιμωνίδη του Κείου.*

Η αρετή

Ένας λόγος λέει: Σε βράχια
η Αρετή δυσκολοπάτητα φωλιάζει
κι έναν τόπο θείο και πάναγνο αφεντεύει·
δεν μπορούν του καθενός θνητού τα μάτια
να τη δουν· την αντικρίζει μόνο εκείνος
που από μέσα του ο ιδρώτας, σπαραγμός
της καρδιάς του, θ' αναβρύσει,
μόνο εκείνος που ως τ' ακρόκορφο θα φτάσει
της αντρείας.

☞ **Η «κατάβαση» στο Σπήλαιο - Η ευτυχία του θεωρητικού βίου και η αρχική απροθυμία των φιλοσόφων (αιτιολόγησή της)**

Κι αν υποθέσουμε ότι οι δεσμώτες είχαν θεσπίσει τότε κάποιες τιμές και επαίνους μεταξύ τους και βραβεία για όποιον διέκρινε καθαρότερα απ' όλους τα αντικείμενα που περνούσαν μπροστά τους, ή για όποιον συγκρατούσε στη μνήμη του ποια από αυτά συνήθως περνούσαν πρώτα, ποια ύστερα και ποια πήγαιναν μαζί με ποια, έτσι που βάσει αυτού να έχει κάποια ιδιαίτερη ικανότητα στο να μαντεύει τι επρόκειτο να περάσει κάθε φορά, **έχεις μήπως τη γνώμη ότι ο άνθρωπος αυτός θα φλεγόταν από την επιθυμία για τέτοια πράγματα και ότι θα ζήλευε όσους τιμούνταν εκεί και είχαν δύναμη και αναγνώριση;** Ή θα είχε πάθει αυτό που λέει ο Όμηρος, και θα επιθυμούσε διακαώς «πάνω στη γη να ζούσε κι ας ξενοδούλευε σε κάποιον άκληρο» ή να υπέφερε οτιδήποτε παρά να νομίζει τέτοια πράγματα και να ζει όπως εκείνοι;

Έτσι νομίζω κι εγώ, είπε· **θα προτιμούσε να πάθαινε οτιδήποτε παρά να ζει εκείνη τη ζωή.**

Συλλογίσου τώρα και τούτο, είπα εγώ. **Αν ένας άνθρωπος σαν αυτόν κατέβαινε ξανά εκεί κάτω και καθόταν στην ίδια θέση, άραγε τα μάτια του δεν θα ήταν γεμάτα σκοτάδι, καθώς θα ερχόταν έτσι απότομα από το φως του ήλιου;**

Βεβαιότατα.

Κι αν θα χρειαζόταν να παραβγεί πάλι με εκείνους που είχαν παραμείνει δεσμώτες προσπαθώντας να διακρίνει τις σκιές, ενώ η όρασή του θα είναι αδύναμη ωστόσο να προσαρμοστούν τα μάτια του κι ο χρόνος της προσαρμογής όχι πολύ σύντομος, άραγε **δεν θα γινόταν περιγελως** και δεν θα έλεγαν γι' αυτόν ότι γύρισε με τα μάτια του χαλασμένα από 'κει πάνω που ανέβηκε, και ότι δεν αξίζει τον κόπο ούτε καν να δοκιμάσει κανείς να ανεβεί επάνω; **Κι όποιον θα επιχειρούσε να τους λύσει από τα δεσμά και να τους ανεβάσει επάνω, αυτόν, αν μπορούσαν με κάποιον**

τρόπο να τον πιάσουν στα χέρια τους και να τον σκοτώσουν, δεν θα τον σκότωναν;

Ασφαλώς, είπε.

Πλάτων, Πολιτεία, 516e-517a

☞ **Η αναγκαιότητα της κατάβασης στο Σπήλαιο – Ο ρόλος των φυλάκων και των φιλοσόφων**

Βέβαια δεν σταμάτησα να εξετάζω αν ήταν δυνατόν να βελτιωθεί η κατάσταση και στα συγκεκριμένα ζητήματα, αλλά και γενικότερα στη διοίκηση της πολιτείας, ωστόσο ανέβαλλα τη δραστηριοποίησή μου στην πολιτική περιμένοντας πάντοτε την κατάλληλη ευκαιρία. Τελικά, κατανόησα ότι **όλες οι σύγχρονες πολιτείες διοικούνται με άσχημο τρόπο**, —γιατί νόμοι τους έχουν περιέλθει σε κατάσταση σχεδόν αθεράπευτη, εκτός αν υπάρξει μια εκπληκτική προετοιμασία για την αναμόρφωσή τους συνδυασμένη με κάποια εύνοια της τύχης— και αναγκάστηκα, επαινώντας την ορθή φιλοσοφία, να λέω ότι χάρη σε αυτήν μπορεί κανείς να αντιληφθεί τι είναι δίκαιο και στη δημόσια και στην ιδιωτική ζωή. **Τα δεινά, επομένως, για το ανθρώπινο γένος δεν θα σταματήσουν, παρά μόνο όταν οι σωστοί και γνήσιοι φιλόσοφοι καταλάβουν την πολιτική εξουσία, ή οι ηγέτες των πόλεων, χάρη σε κάποια θεϊκή πρόνοια, στραφούν στην πραγματική φιλοσοφία.**

Πλάτων, Ζ΄ Επιστολή, 326a-b

Και κατόπι απ' αυτό **θα πρέπει να τους κατεβάσεις πάλι σε κείνο το σπήλαιο και θα τους υποχρεώσεις να γίνουνται αρχηγοί σε πολεμικές επιχειρήσεις και σ' άλλα αξιώματα κατάλληλα για την ηλικία τους, για να μην υστερούν ούτε κατά την εμπειρία από τους άλλους**· και σε όλ' αυτά ακόμη [540a] πρέπει πάλι να δοκιμάζονται, αν θα μένουν ακλόνητοι σ' όλους τους πειρασμούς που θα τους τραβούν από παντού ή μήπως και παραστρατήσουν κάπως.

Και πόσον καιρό βάζεις και γι' αυτό;

Δεκαπέντε χρόνια· και όταν πια φτάσουν τα πενήντα, όσοι απ' αυτούς σωθούν και αριστεύσουν σ' όλα γενικώς και στα έργα και στις επιστήμες, **καιρός πια να τους οδηγήσουμε στο τέρμα και να τους αναγκάσουμε να στρέψουν προς τα επάνω τα φωτεινά μάτια της ψυχής και ν' ατενίσουν εκείνο το ίδιο που δίνει το φως σ' όλα τα πάντα**· κι αφού δουν τότε και γνωρίσουν το καθαυτό αγαθό, να το έχουν τον υπόλοιπο χρόνο της ζωής των σαν πρότυπο, [540b] **για να ρυθμίζουν επάνω του και τα δικά τους και της πολιτείας και των ιδιωτών τα ήθη**, αφοσιωμένοι βέβαια τον περισσότερο καιρό τους στη φιλοσοφία, παίρνοντας όμως επάνω τους, όταν έρχεται η σειρά του καθενός, **και το βάρος της διοίκησης και της εξουσίας, αποκλειστικά και μόνο για χάρη της πολιτείας και όχι σα να 'ταν τίποτα καλό για τους ίδιους, παρά υποχρέωση απαραίτητη**· και τότε πια αφού μορφώσουν και άλλους κατά το παράδειγμά τους, να τους αφήσουν στο πόδι τους άξιους φύλακες της πολιτείας, **όταν θα έρθει η ώρα τους να πάνε να κατοικήσουν στα νησιά των Μακάρων**· και η πόλη τότε να τους τιμά με μνημεία και να τους ορίζει, [540c] αν

είναι σύμφωνοι και της Πυθίας οι χρησμοί, δημοτελείς θυσίες, σαν σε ημιθέους, ειδεμή σαν σε μακαρίους και αγίους.

Πλάτων, Πολιτεία, 540a-c

Ενότητα 13^η

☞ Ο ρόλος του νόμου

Και όταν πια φύγουν αυτοί [δηλ. οι νέοι άνδρες] από τους δασκάλους, η πόλη, με τη σειρά της, τους αναγκάζει να μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα με αυτούς, ώστε να μην ενεργούν από μόνοι τους και όπως νομίζουν οι ίδιοι [...]. Έτσι, και η πόλη, υπογραμμίζοντας τους νόμους, αυτά τα επινοήματα των καλών, παλαιών νομοθετών, αναγκάζει και όσους ασκούν ένα αξίωμα και όσους άρχονται να συμμορφώνονται με αυτούς. Εκείνος δε ο οποίος τους παραβαίνει, υφίσταται κυρώσεις και οι κυρώσεις αυτές ονομάζονται, και σε σας εδώ [δηλ. στην Αθήνα] και σε πολλά άλλα μέρη, εϋθύνες, λες και η δικαιοσύνη ξαναβάζει [τον παραβάτη] στην ευθεία.

Πλάτων, Πρωταγόρας, 326d-e

(Από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Μετά τον Πρόδικο πήρε τον λόγο ο Ιππίας ο σοφός και είπε: Άνθρωποι της συντροφιάς, εγώ σας θεωρώ όλους συγγενείς και φίλους και συμπολίτες – μας συνδέει η φύση, όχι ο νόμος: **γιατί η φύση συνδέει με συγγένεια το όμοιο με το όμοιο, ενώ ο νόμος, των ανθρώπων ο δυνάστης, συχνά επιβάλλει με τη βία σχέσεις, που δεν τις ανέχεται η φύση.**

Πλάτων, Πρωταγόρας, 337b

Δικαιοσύνη είναι να μην παραβαίνεις τους νόμους και τα έθιμα της πόλης, της οποίας είσαι πολίτης. Ο άνθρωπος θα αποκόμιζε από τη δικαιοσύνη την πιο μεγάλη ωφέλεια για το άτομό του, αν **μπροστά σε άλλους ανθρώπους τηρούσε τους νόμους ως κάτι σημαντικό**, ενώ αντίθετα, άμα είναι μόνος του χωρίς άλλους μπροστά του, ακολουθούσε τις επιταγές της φύσης. **Γιατί οι επιταγές του νόμου είναι αυθαίρετες, ενώ της φύσης είναι αναγκαίες κι οι επιταγές των νόμων είναι συμβατικές και όχι από τη φύση, ενώ οι επιταγές της φύσης είναι ακριβώς το αντίθετο [...]** Όποιος παραβαίνει τους νόμους και τα έθιμα, αν δεν υποπέσει στην αντίληψη αυτών που τα έχουν αποδεχθεί, **αποφεύγει και την ντροπή και την τιμωρία** ενώ, αν δε μείνει απαρατήρητος, δεν τα αποφεύγει. Απεναντίας, άμα παραβιάζει τις εγγενείς απαιτήσεις της φύσης πέρα από ένα όριο, το κακό γι' αυτόν δε μετριάζεται διόλου, αν μείνει απαρατήρητος απ' όλους τους ανθρώπους, ούτε γίνεται μεγαλύτερο, αν υποπέσει στην αντίληψη όλων των ανθρώπων.

Αντιφών, απόσπ. 44^A

☞ **Σύγκριση ανάμεσα στην Αθηναϊκή Δημοκρατία και στο ιδανικό πολίτευμα που προτείνει ο Πλάτων**

Το πολίτευμα που έχουμε σε τίποτε δεν αντιγράφει τα ξένα πολιτεύματα. Αντίθετα, είμαστε πολύ περισσότερο εμείς παράδειγμα για τους άλλους παρά μιμητές τους. Το πολίτευμά μας λέγεται Δημοκρατία, **επειδή την εξουσία δεν την ασκούν λίγοι πολίτες, αλλά όλος ο λαός.** Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στον νόμο για τις ιδιωτικές τους διαφορές. Για τα δημόσια αξιώματα προτιμώνται εκείνοι που είναι **ικανοί και τα αξίζουν και όχι εκείνοι που ανήκουν σε μια ορισμένη τάξη.** Κανείς, αν τύχει και δεν έχει κοινωνική θέση ή αν είναι φτωχός, δεν εμποδίζεται γι' αυτό να υπηρετήσει την πολιτεία, **αν έχει κάτι άξιο να προσφέρει.** Στη δημόσια ζωή μας **είμαστε ελεύθεροι,** αλλά και στις καθημερινές μας σχέσεις δεν υποβλέπομε ο ένας τον άλλο, δεν θυμώνομε με τον γείτονά μας αν διασκεδάζει, και δεν του δείχνομε όψη πειραγμένου που, αν ίσως δεν τον βλάπτει, όμως τον στενοχωρεί. **Αν, ωστόσο, η αυστηρότητα λείπει από την καθημερινή μας ζωή, στα δημόσια πράγματα, από εσωτερικό σεβασμό, δεν παρανομούμε. Σεβόμαστε** τους άρχοντες, πειθαρχούμε στους νόμους και, μάλιστα, σε όσους έχουν γίνει για να προστατεύουν τους αδυνάτους και όσους που, αν και άγραφοι, **είναι ντροπή να τους παραβαίνει κανείς.**

Θουκυδίδης, Β37

Αυτού του είδους τέχνη/επιστήμη φαίνεται πως είναι η πολιτική, αφού αυτή ορίζει ποιές τέχνες/επιστήμες πρέπει να καλλιεργούνται σε μια πόλη, με ποιές πρέπει να ασχολείται ο κάθε επιμέρους πολίτης και ως ποιο βαθμό· βλέπουμε επίσης ότι από τις διάφορες τέχνες/επιστήμες, αυτές που συγκεντρώνουν επάνω τους την πιο μεγάλη εκτίμηση του κόσμου, είναι υποκείμενες σ' αυτήν, π.χ. η στρατηγική, η οικιακή διαχείριση, η ρητορική. **Δεδομένου επίσης ότι η πολιτική κάνει χρήση των υπόλοιπων «πρακτικών» τεχνών/επιστημών, και δεδομένου ότι η πολιτική ορίζει με τους νόμους της τί πρέπει να κάνουμε και τί όχι, το τέλος της πρέπει, σκέφτομαι, να περιέχει τα τέλη όλων των άλλων τεχνών/επιστημών.** Συμπέρασμα: **αυτό το τέλος θα πρέπει να είναι το αγαθό για τον άνθρωπο.** Ακόμη και αν αυτό είναι έτσι το ίδιο για το άτομο και για την πόλη, το τέλος/αγαθό της πόλης εμφανίζεται, βέβαια, σαν κάτι το σημαντικότερο και τελειότερο και για να το επιδιώξει κανείς και για να το διαφυλάξει: **δεν είναι καθόλου λίγο να το επιδιώξει και να το πετύχει και ένα μόνο άτομο, για ένα ολόκληρο όμως έθνος και για ολόκληρες πόλεις το πράγμα είναι πιο ωραίο και πιο θεάρεστο.**

Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια 1094b

☞ **Το χρέος των φιλοσόφων**

[...] Γι' αυτό, η υποχρέωση του φιλοσόφου να αφιερώσει τα καλύτερα χρόνια της σταδιοδρομίας του στο τραχύ έργο της διακυβέρνησης, με όλες τις μικρές ή μεγάλες λεπτομέρειές του, αποτελεί απλώς την άλλη όψη της πεποίθησης ότι χωρίς «ηρωικό» χαρακτήρα δεν φτάνει κανείς στις ύπατες βαθμίδες της επιστήμης. **Ο φιλόσοφος αποτελεί κατ' ανάγκη ιεραπόστολο,** ενεργεί ως ελάσσων Θεία

Πρόνοια. Βάσει των Σωκρατικών αρχών, το Καλό έλκει στην υπηρεσία του όποιον το θεάται. Παράγοντας που καθιστά αποτελεσματικότερη την κοινωνική δραστηριότητα των «φιλοσόφων» είναι ότι αυτή δεν επιδιώκεται ως αυτοσκοπός, όπως συμβαίνει σήμερα στην περίπτωση των καλοπροαίρετων αλλά ανιαρών εκείνων προσώπων που αναλαμβάνουν «κοινωνική δράση» σαν να γίνονται δακτυλογράφοι ή μηχανικοί ...[...].

Taylor, A. E. Ο άνθρωπος και το έργο του, σ. 344

Βέβαια δεν σταμάτησα να εξετάζω αν ήταν δυνατόν να βελτιωθεί η κατάσταση και στα συγκεκριμένα ζητήματα, αλλά και γενικότερα στη διοίκηση της πολιτείας, ωστόσο **ανέβαλλα τη δραστηριοποίησή μου στην πολιτική περιμένοντας πάντοτε την κατάλληλη ευκαιρία**. Τελικά, κατανόησα ότι όλες οι σύγχρονες πολιτείες διοικούνται με άσχημο τρόπο, —γιατί νόμοι τους έχουν περιέλθει σε κατάσταση σχεδόν αθεράπευτη, εκτός αν υπάρξει μια εκπληκτική προετοιμασία για την αναμόρφωσή τους συνδυασμένη με κάποια εύνοια της τύχης— και αναγκάστηκα, **επαινώντας την ορθή φιλοσοφία**, να λέω ότι χάρη σε αυτήν μπορεί κανείς να αντιληφθεί τι είναι δίκαιο και στη δημόσια και στην ιδιωτική ζωή. **Τα δεινά, επομένως, για το ανθρώπινο γένος δεν θα σταματήσουν, παρά μόνο όταν οι σωστοί και γνήσιοι φιλόσοφοι καταλάβουν την πολιτική εξουσία, ή οι ηγέτες των πόλεων, χάρη σε κάποια θεϊκή πρόνοια, στραφούν στην πραγματική φιλοσοφία**.

Πλάτων, Ζ' Επιστολή, 326a-b

☞ Κριτική στον Πλάτωνα

[...] Ο Πλάτων δεν ενδιαφέρεται για τα προβλήματα εκείνα που οι άνθρωποι συνήθως ονομάζουν προβλήματα δικαιοσύνης, δηλαδή για την αμερόληπτη στάθμιση των αντιτιθέμενων αξιώσεων των ατόμων. Ούτε και ενδιαφέρεται να εναρμονίσει τις αξιώσεις του ατόμου προς αυτές του κράτους· γιατί το άτομο είναι ολωσδιόλου κατώτερο.(...) **Τον απασχολεί μονάχα η συλλογιστική ολότητα, αυτή καθαυτή και η δικαιοσύνη, γι' αυτόν δεν είναι παρά η υγεία, η ενότητα και η σταθερότητα του συλλογικού σώματος**.

K.Popper, Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της, σ. 184

Αριστοτέλης «Ηθικά Νικομάχεια»

Ενότητες 1^η, 2^η, 3^η

☞ Η αριστοκρατική αντίληψη περί αρετής

Γνωρίζω βέβαια πως είναι δύσκολο πράγμα να γράψει κανείς επαινετικό λόγο, που να ανταποκρίνεται στην αξία της αρετής και της δόξας του Αγησιλάου, ωστόσο πρέπει να το επιχειρήσω. Γιατί δεν θα ήταν δίκαιο ένας άνθρωπος, αν υπήρξε τέλειος, να μην αξιωθεί γι' αυτόν το λόγο έστω και κατώτερους επαίνους. **Σχετικά λοιπόν με την ευγενική του καταγωγή τι πιο σημαντικό και όμορφο θα μπορούσε**

να πει κανείς από το ότι ακόμη και σήμερα θυμούνται αναφέροντας ονομαστικά τους προγόνους του με ποια σειρά κατάγεται από τη γενιά του Ηρακλή, όταν μάλιστα αυτοί δεν ήταν απλοί πολίτες, αλλά βασιλιάδες απόγονοι βασιλιάδων; Δεν μπορεί όμως να τους κατηγορήσει κανείς ούτε και γι' αυτό, ότι δηλαδή είναι μεν βασιλιάδες, αλλά δεν έχουν σημαντική πόλη. Αλλά όπως η γενιά τους είναι η πιο τιμημένη στην πατρίδα τους, έτσι και η πόλη τους είναι η πιο ένδοξη στην Ελλάδα.

Ξενοφών, Αγησίλαος, 1.1-3

Αυτά ο καλός μας βασιλιάς λένε πως μας προστάζει
σε σένα και σε μένανε, ακούς! ως και σε μένα,
και πως θενά 'ρθει τώρα εδώ για να τα διαλαλήσει
σ' αυτούς που δεν τα ξέρουνε: κι η προσταγή του θέλει
να 'ναι τρανή και σεβαστή: κι όποιος ενάντια κάμει,
αυτός να πετροβοληθεί μέσα στην πολιτεία.

**Αυτά είχα τώρα να σου πω, και γρήγορα θα δείξεις
αν είσαι αλήθεια ευγενικιά ή, από καλούς, ανάξια!**

Σοφοκλής, Αντιγόνη, στ. 31-38

☞ Σύγκριση των αριστοτελικών απόψεων με αυτές του Πλουτάρχου (π.χ. συσχέτιση ηθικής και διανοητικής αρετής, η έννοια του «έθους»). Η σημασία του λόγου στη διαμόρφωση της αρετής

Για τούτο σωστά και το ήθος ονομάστηκε έτσι: το ήθος, δηλαδή, για να το πούμε σχηματικά, είναι ποιότητα του αλόγου, και ονομάζεται έτσι γιατί το άλογο, πλαθόμενο από τον λόγο, αποκτά την ποιότητα τούτη και τη διαφορά από τη συνήθεια (έθος), αφού ο λόγος δεν επιθυμεί να εξαλείψει εντελώς το πάθος (ούτε δυνατόν είναι, άλλωστε, ούτε το καλύτερο), αλλά του επιβάλλει κάποιο όριο και τάξη και του εμφυτεύει τις ηθικές αρετές, οι οποίες δεν είναι έλλειψη πάθους αλλά συμμετρία παθών και μεσότητα: ο λόγος, μάλιστα, εμφυτεύει τις ηθικές αρετές διά της φρονήσεως, κάνοντας τη δύναμη του παθητικού ευπρεπή έξη. Λέγεται, εξ άλλου, πως η ψυχή κατέχει τα εξής τρία: δύναμη, πάθος, έξη. Η δύναμη είναι αφετηρία ή υλικό του πάθους, όπως, για παράδειγμα η οργιλότητα, η ντροπαλότητα, η τολμηρότητα. Το πάθος είναι ένα είδος κίνησης της δύναμης, όπως η οργή, το θάρρος, η ντροπή [η τόλμη]. Η έξη, τέλος, είναι ισχύς και κατάσταση της δύναμης του αλόγου, που προέρχεται από τη συνήθεια και γίνεται, αφενός, κακία, αν το πάθος παιδαγωγήθηκε άσχημα από το λόγο, και, αφετέρου, αρετή, αν (το πάθος) παιδαγωγήθηκε σωστά.

Πλούταρχος, Περί ηθικής αρετής, 443 c-d

Αλλά βέβαια και η άσκηση προς την αρετή και την ηδονή της, αν μείνη μόνη, χωρίς το λόγο, αν έχωμε δηλαδή μόνον εθισμό στην ενάρετη πράξη, αρετή δεν έχομε. Το ίδιο και αν από φυσική κλίση ασυνείδητα κάνωμε το καλό, καλοί δεν είμαστε. «Δυνατοί μὲν ἔσμεν φύσει, ἀγαθοὶ δὲ ἢ κακοὶ οὐ γινόμεθα φύσει». (Ἡθ. Νικ. 1103 a 18, 1106 a 9). Γιατί ενάρετη πράξη υπάρχει μόνον όπου αποφασίζεται συνειδητά

κατά την υπαγόρευση του λόγου. Η φυσική κλίση πρώτα θα κυριαρχηθή από μια δύναμη που έρχεται να εκμεταλλευθή αλλά και να αντιστρατευθή τη φύση, και αυτή είναι η έξις που γεννάει η άσκηση. **Αλλά ύστερα και η έξις αυτή θα υποταχθή και θα συνειδητοποιηθή από το λόγο.** «Η μετά τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετὴ ἐστίν» (ΗΘ. Νικ. 1144 b 27). Μόνο με τα δυο τούτα μαζί φθάνομε να είμαστε αληθινοί κύριοι του εαυτού μας και των πράξεών μας.

Κ. Τσάτσος, Η κοινωνική φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων, σ. 235

Ενότητες 3^η, 4^η, 5^η

☞ Η σημασία της εκπαίδευσης στην απόκτηση της αρετής

Στην πραγματικότητα, αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νουθετούν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί τι του λένε, και η παραμάνα του και η μητέρα του και ο παιδαγωγός του και ο ίδιος ο πατέρας του αγωνίζονται γι' αυτό το πράγμα, για το πώς δηλαδή θα βελτιωθεί το αγόρι, **διδάσκοντάς** το για κάθε του πράξη και για κάθε του λόγο και **εξηγώντας** του ότι αυτό είναι δίκαιο και το άλλο άδικο, και ότι αυτό είναι καλό και το άλλο αισχρό, και αυτό όσιο και εκείνο ανόσιο, και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις. Κι όταν ακούει με τη θέλησή του, πάει καλά. Εάν όμως δεν υπακούει, τότε, με τις απειλές και τα χτυπήματα το "ισιώνουν", σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει. **Κι ύστερα, όταν το στέλνουν στους δασκάλους, δίνουν εντολή να επιμεληθεί ο δάσκαλος περισσότερο την εύκοσμία των παιδιών, παρά τα γράμματα και τη μουσική. Και οι δάσκαλοι άλλωστε γι' αυτό φροντίζουν κυρίως.** Και μόλις τα αγόρια μάθουν τα γράμματα και είναι σε θέση στο εξής να καταλάβουν ένα γραπτό κείμενο, όπως μέχρι τώρα καταλάβαιναν τον προφορικό λόγο, τα βάζουν, καθισμένα στα θρανία τους, να διαβάζουν δυνατά τα ποιήματα των μεγάλων ποιητών και τα αναγκάζουν να μάθουν απέξω αυτά τα έργα, στα οποία υπάρχουν πολλές συμβουλές, αλλά και αναλύσεις για τα πράγματα, και ἔπαινοι και ἐγκώμια για τους αρχαίους ἥρωες, **προκειμένου το αγόρι να θελήσει να τους μιμηθεί και να έχει διάθεση να γίνει παρόμοιος.**

Πλάτων, Πρωταγόρας, 325d-e

(Από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

ΑΘΗΝΑΙΟΣ: Λέγω, λοιπόν, και **υποστηρίζω ότι όποιος άνθρωπος έχει σκοπό να γίνει ενάρετος σε ό,τι τον ενδιαφέρει, πρέπει να ασχολείται από την πρώτη του παιδική ηλικία αστεία και σοβαρά με τα σχετικά ζητήματα του κλάδου του.** Όποιος θέλει, παραδείγματος χάριν, να γίνει καλός γεωργός ή οικοδόμος, ο δεύτερος πρέπει να παίζει χτίζοντας κανένα παιδιάστικο οικοδόμημα, κι ο πρώτος να καλλιεργεί τη γη. Κι όποιος ανατρέφει τον καθένα απ' αυτούς τους δυο, πρέπει να τους φτιάχνει μικρά εργαλεία, απομιμήσεις των αληθινών. **Επίσης όσα μαθήματα πρέπει να μάθει, να τα προμελετά.** Ο οικοδόμος, λόγου χάριν, να μάθει

να χρησιμοποιεί το μέτρο, ή το νήμα της στάθμης και ο πολεμιστής να καβαλλικεύει παίζοντας τα άλογα ή κάμνοντας κάτι παρόμοιο, και να προσπαθεί ο νομοθέτης με τα παιχνίδια να στρέφει τις απολαύσεις και τις επιθυμίες των παιδιών εκεί όπου όταν φτάσουν πρέπει να τελειώσουν. **Βασικό, λοιπόν, σκοπό της παιδείας νομίζουμε την σωστή ανατροφή που, με το παιχνίδι, θα οδηγήσει όσο το δυνατό αποτελεσματικότερα την ψυχή του παιδιού ν' αγαπήσει με όλη του την ύπαρξη εκείνο, στο οποίο όταν γίνει άντρας, θα παραστεί ανάγκη να είναι τέλειος.** Προσέχτε λοιπόν, όπως σας είπα, αν σας αρέσει αυτό που σας ανέπτυξα μέχρι τώρα.

Πλάτων, Νόμοι, 643a

ΑΘΗΝΑΙΟΣ: Παιδεία είναι εκείνη που γυμνάζει τον άνθρωπο από την παιδική ηλικία στην αρετή και του εμπνέει σφοδρή επιθυμία να την αγαπήσει και να γίνει τέλειος πολίτης, που να ξέρει να κυβερνά και να υπακούει στους νόμους σύμφωνα με το πνεύμα της δικαιοσύνης. Αυτό το είδος της ανατροφής καθορίζει, όπως μου φαίνεται, ο λόγος μας και τώρα μονάχα αυτήν θέλει να ονομάσει παιδεία. Εκείνην που βάζει στόχο της τα χρώματα ή εκείνην που αποβλέπει στην απόκτηση πολιτικής δυνάμεως ή κανένα άλλο είδος σοφίας, χωρίς σύνεση και δικαιοσύνη, τη θεωρεί βάνουση και ανελεύθερη και τελείως ανάξια να ονομάζεται παιδεία. Εμείς όμως ας μη διαφωνούμε μεταξύ μας για τις λέξεις, αλλά ας μείνουμε σταθεροί στο λόγο που παραδεχόμαστε, ότι δηλαδή **εκείνοι που έχουν πάρει σωστή μόρφωση γίνονται σχεδόν ενάρετοι και ότι δεν πρέπει να περιφρονούμε καθόλου την παιδεία γιατί έρχεται πρώτη στους τελειότερους ανθρώπους από όλα τα αγαθά.** Κι αν κάποτε μας ξεφεύγει, είναι δυνατό να την επαναφέρουμε στη θέση της, κι αυτόν τον αγώνα πρέπει να κάνει πάντοτε κάθε άνθρωπος όσο μπορεί σ' όλη του τη ζωή.

Πλάτων, Νόμοι 643e

Τι λοιπόν; Δεν θα έλεγες και συ ότι «αν οι άνθρωποι δεν γίνονται καλύτεροι με τη μάθηση, η αμοιβή που δίνεται στους παιδαγωγούς πάει χαμένη»; Αυτοί, δηλαδή, είναι οι πρώτοι που παραλαμβάνουν το παιδί μόλις απογαλακτιστεί και, όπως ακριβώς οι τροφοί πλάθουν το σώμα του με τα χέρια τους, έτσι **οι παιδαγωγοί διαπλάθουν με τις συνήθειες που του μαθαίνουν το χαρακτήρα του παιδιού, βάζοντάς το να κάνει το πρώτο βήμα του στα χνάρια της αρετής.** Έτσι ο Λάκωνας, όταν ρωτήθηκε τι πετύχαινε παιδαγωγώντας, απάντησε: «Κάνω τα σωστά πράγματα ευχάριστα για τα παιδιά».

Πλούταρχος, Εἰ διδακτὸν ἡ ἀρετή, 439 f.

☞ **Ο Περικλής στον Έπιτάφιο αναδεικνύει το παιδαγωγικό σύστημα της Αθήνας ανώτερο από αυτό της Σπάρτης. Σύμφωνα με τον Αθηναίο πολιτικό οι νέοι της πόλης του κατακτούν την ανδρεία μέσα από μία αγωγή που δεν τους αλλοτριώνει από τη χαρά της ζωής, ενώ οι Σπαρτιάτες «απ' τα μικρά τους χρόνια υποβάλλονται στην πιο σκληρή εκγύμναση». Να κρίνετε την άποψη αυτή, λαμβάνοντας υπόψη σας τις θέσεις του Αριστοτέλη για το ίδιο θέμα.**

Και στα πολεμικά πράγματα διαφέρομε από τους εχθρούς μας. Η πόλη μας είναι φιλόξενη για όλους τους ανθρώπους και δεν υπάρχει σε μας νόμος ξενηλασίας που να εμποδίζει τον ξένο να μάθει ή να δει κάτι που θα μπορούσε, αν δεν ήταν κρυφό, να ωφελήσει τον εχθρό μας που θα το έβλεπε. **Και τούτο, επειδή πιστεύομε περισσότερο στην αξία μας** παρά σε μυστικές ετοιμασίες και στρατηγήματα. Και στην ανατροφή, ενώ **οι εχθροί μας απ' τα μικρά τους χρόνια υποβάλλονται στην πιο σκληρή εκγύμναση**, εμείς έχομε ευχάριστη ζωή, χωρίς γι' αυτό να υστερούμε στο να αντιμετωπίζομε τους ίδιους κινδύνους. (...) Αντικρίζομε τους κινδύνους πρόθυμα κι όχι με βαριά καρδιά. **Τους αντικρίζομε από ανδρεία περισσότερο παρά από υπακοή σε κάποιο νόμο** και τούτο είναι για μας κέρδος μεγάλο, γιατί δεν θλιβόμαστε από πριν για τις συμφορές που ίσως έρθουν, κι όμως, όταν έρθουν, δεν είμαστε λιγότερο γενναίοι από **εκείνους που παιδεύονται αδιάκοπα**.

Θουκυδίδης, Β, 39

Ενότητες 4^η, 9^η, 10^η

☞ Έλλειψη – υπερβολή - μεσότητα

Για τούτο καθετί που κάνομε κάθε φορά μπορεί να πετύχει κατά ένα μόνο τρόπο, αλλά μπορεί ν' αποτύχει κατά πολλούς: **για να πετύχουμε, άλλωστε, τον στόχο δεν υπάρχει παρά μόνο ένας και απλός τρόπος, ενώ είναι δυνατό ν' αστοχήσουμε με πολλούς τρόπους, ανάλογα με το αν υπερβαίνουμε το μέτριο ή υστερούμε ως προς αυτό**. Τούτο λοιπόν είναι το κατά φύση έργο του πρακτικού λόγου, να καταλύει και τις υπερβολές και τις ελλείψεις των παθών. Στις περιπτώσεις, δηλαδή, όπου από ασθένεια και αδυναμία ή από φόβο και δισταγμό η ορμή ενδίδει πολύ γρήγορα και απαρνιέται πρόωρα το καλό, εκεί εμφανίζεται ο πρακτικός λόγος για να υποκινήσει και να συδαιλίσει την ορμή: όπου, πάλι, η ορμή προχωρεί πέρα από τα κανονικά όρια, ρέοντας υπερβολική και άτακτη, εκεί ο πρακτικός λόγος αφαιρεί τη βιαιότητά της και την ελέγχει. **Έτσι, περιορίζοντας την κίνηση των παθών, η λογική εμφυτεύει στο άλογο τις ηθικές αρετές, οι οποίες είναι το μεσαίο σημείο ανάμεσα έλλειψης και υπερβολής**.

Πλούταρχος, Περί ηθικής αρετής, 444 b

☞ Μεσότητα και μέτρο

Αλλά και μια φύση άμουση και αφιλόκαλη πού αλλού θα πούμε πως τραβά φυσικά παρά στην ασυμμετρία.

Πού αλλού βέβαια;

Νομίζεις όμως πως **η αλήθεια έχει περισσότερη σχέση με τη συμμετρία ή την ασυμμετρία;**

Με τη συμμετρία.

Πρέπει λοιπόν εκτός από τ΄ άλλα να ζητούμε μια **διάνοια προικισμένη από τη φύση έτσι που ν΄ αγαπά τη συμμετρία και τη χάρη και που η έμφυτη προδιάθεσή της θα την οδηγή εύκολα προς το καθαυτό ον.**

Πώς όχι;

Αλλά στάσου· μήπως σου περνά κάπως η ιδέα, πως όλες αυτές οι ιδιότητες που απαρτιθήσαμε, δεν είναι και συνέπεια η μία της άλλης και απαραίτητες για την ψυχή που πρόκειται να μεταλάβει, όσο παίρνει αρκετά από το ον;

Και πολύ μάλιστα απαραίτητες.

Πλάτων, Πολιτεία, 486 d-487a

☞ **Η υπέρβαση του μέτρου-Η ύβρη**

Ύβρις φυτεύει τύραννον. [αντ. α]

Αν όμως σαν τον ποταμό

η έπαρση σηκώνει ματαιότητα,

αν κατεβάσει φέρνοντας παράκαιρα δεινά

κι αν ανεβεί στην κορυφή της στέγης,

απότομα γκρεμίζεται στα βάθη

της ανάγκης και με το πόδι στο κενό

παραπατά· το θεό παρακαλώ 880

να μην πάψει να παλεύει για της πόλης το καλό.

Θεός ας είναι πάντα ισχύς μου και σκέψη μου.

Αν κάποιος πράττοντας και λέγοντας [στρ. β]

πορεύεται τον υπερόπτη δρόμο,

όποιος τη Δίκη δε φοβάται

κι όποιος δε σέβεται τα ιερά τεμένη των θεών,

ας λάβει μοίρα δεινή

για την ανόσια χλιδή της έπαρσής του.

Αν κερδίζει παράνομα κέρδη 890

κι αν δεν ξορκίζει την ασέβεια

κι αν βεβηλώνει μανιακός τ΄ ανέγγιχτα,

πώς θα το καυχηθεί πως θα γλιτώσει

την ψυχή απ΄ των θεών τα βέλη;

Αν είναι να τιμούν ανόσιες πράξεις,

γιατί να σέρνω το χορό στην ιερά πανήγυρη;

Σοφοκλής, Οιδίπους Τύραννος, στ. 873-896

Καρδιά, καρδιά μου, που σε ταραζουν αγιάτρευτες
συμφορές, μάζεψε τις δυνάμεις σου κι αντιμετώπισε
τον εχθρό προτάσσοντας τα στήθη σου. Με
σταθερότητα δέξου τον αγώνα με τον εχθρό σώμα
με σώμα. **Αν νικήσεις μη δείξεις τη χαρά σου**

δημόσια κι αν νικηθείς μη ριχτείς στο πάτωμα του σπιτιού σου κλαίγοντας. Να χαίρεσαι στη χαρά και να λυπάσαι στη λύπη, **αλλά όχι υπερβολικά.** Προσπάθησε να καταλάβεις **το ρυθμό που κυβερνά τους ανθρώπους.**

Αρχίλοχος, *θυμέ, θύμ'* (D67a, 128W)

Ενότητα 5^η

☞ Η ορθή παιδεία και η ηδονή

ΑΘ. Κατ' αρχήν θα ήθελα να σας ξαναθυμίσω τι ακριβώς λέμε πως είναι σωστή παιδεία. Διότι, όπως τουλάχιστον το αντιλαμβάνομαι τώρα εγώ, αυτού του πράγματος η διαφύλαξις επιτυγχάνεται με τη σωστή εκτέλεση του θεσμού αυτού. Κλ. Σπουδαίο θέμα πραγματεύεσαι.

ΑΘ. Λέγω λοιπόν, ότι **τα πρώτα αισθήματα των παιδιών είναι η ηδονή και η λύπη της παιδικής ηλικίας, και ότι μ' αυτά πρωτοεμφανίζεται στην ψυχή τους η αρετή και η κακία**, ενώ όσον αφορά τη φρόνηση και τις αληθινά σωστές γνώμες, ευτυχής είναι εκείνος που θα τις αποκτήσει, έστω και στα γηρατειά του. Και είναι τέλειος ο άνθρωπος εκείνος, που διαθέτει αυτά τα προσόντα και όλα όσα αυτά περικλείουν. **Αν δηλαδή η ηδονή και η φιλία και η λύπη και το μίσος αναπτύσσονται με τον τρόπο που πρέπει στις ψυχές τους, προτού ξυπνήσει μέσα τους η λογική, και αν, όταν ξυπνήσει η λογική, τα αισθήματα συμφωνούν μαζί της στο ότι σωστά διεμορφώθηκαν από τις αντίστοιχες συνήθειες, αυτή η συμφωνία στο σύνολό της αποτελεί την αρετή**· όσον αφορά δε το τμήμα εκείνο της αρετής που συνίσταται στο να διαπαιδαγωγούμε σωστά (τα παιδιά), σε ό,τι αφορά τις ηδονές και τις λύπες, ώστε απ' αρχής μέχρι τέλους της ζωής τους **να μισούν εκείνα που πρέπει να μισούν, και ν' αγαπούν αυτά που πρέπει ν' αγαπούν**, αυτό ακριβώς απομονώνοντας με τη λογική και ονομάζοντάς το παιδεία, σωστά θα το ονόμαζες έτσι, κατά τη δική μου γνώμη τουλάχιστον.

Κλ. Είμεθα της γνώμης, αγαπητέ μου, ότι και όσα είπες πριν και όσα είπες τώρα για την παιδεία, σωστά είναι.

Πλάτων, *Νόμοι*, 653 a-c.

Κι όλοι παραδεχόμαστε ότι **η μουσική είναι ένα από τα πιο ευχάριστα πράγματα** και χωρίς όργανο και με συνοδεία οργάνου. (Κι ο ίδιος μάλιστα ο Μουσαίος λέει ότι το πιο ευχάριστο για τους θνητούς είναι το τραγούδι. Γι' αυτό και στις συναναστροφές κι όταν θέλουν να περνούν ευχάριστα τον καιρό τους περιλαβαίνουν κι αυτήν επειδή μπορεί να τους ευφραίνει). **Όστε κι απ' αυτό μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι πρέπει οι νέοι να εκπαιδεύονται και στη μουσική.** Γιατί όσα από τα ευχάριστα δεν προκαλούν βλάβη, όχι μονάχα ταιριάζουν με τον τελικό σκοπό, αλλά και με την ανάπαυση. Κι αφού σπάνια συμβαίνει οι άνθρωποι να φθάνουν στον τελικό σκοπό της ζωής, αλλά πολλές φορές να αναπαύονται και να παίζουν, μη αποβλέποντας στον απώτερο σκοπό τόσο, αλλά

στην ηδονή που απολαμβάνουν απ' αυτές, χρήσιμη μπορεί να γίνει σ' αυτούς η μουσική επειδή τους αναπαύει με τις ηδονές που προσφέρει σ' αυτούς. Συμβαίνει κάποτε οι άνθρωποι να θεωρούν τις ηδονές σαν τελικό σκοπό αφού κι **ο τελικός σκοπός έχει ίσως κάποιαν ηδονή αλλά όχι την οποιανδήποτε.** Κι αναζητώντας την αληθινή ηδονή, την παίρνουν από τα παιχνίδια, εφόσον μοιάζει κάπως μ' αυτήν που προέρχεται από τις ενέργειες που έχουν στόχο τον τελικό σκοπό. (35) Γιατί ο τελικός σκοπός της ζωής δεν πρέπει να επιδιώκεται για χάρη του μελλοντικού αποτελέσματος, όπως κι οι τέτοιες ηδονές δεν επιδιώκονται για χάρη κανενός από εκείνα που πρόκειται να συμβούν, αλλά για χάρη αυτών που έχουν ήδη γίνει και που ανάμεσά τους είναι οι πόνοι και η λύπη. **Να, λοιπόν, η αιτία για την οποία οι άνθρωποι αναζητώντας την ευδαιμονία, νομίζουν πως την βρίσκουν σ' αυτές τις ηδονές.**

Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1340a

☞ Η ορθή παιδεία ως ευθύνη της πόλης

Κανείς, νομίζω, δεν έχει αμφιβολία ότι είναι υποχρέωση του νομοθέτη να ασχοληθεί πολύ σοβαρά με το θέμα της παιδείας των νέων· είναι κάτι που αν παραμεληθεί στις πόλεις, βλάπτει πριν απ' όλα το ίδιο το πολίτευμά τους, αφού οι νέοι πρέπει να παίρνουν μόρφωση ταιριαστή με το πολίτευμα της πόλης τους. ... Έπειτα, η κάθε τέχνη προϋποθέτει κάποια προπαιδεία και κάποια άσκηση, αν είναι να φτάσει κάποτε κανείς να κάνει τις εργασίες αυτής της τέχνης· το ίδιο όμως ισχύει και για τις πράξεις της αρετής. Καθώς, εξάλλου, οι πολίτες μιας πόλης έχουν να επιτελέσουν σαν σύνολο έναν σκοπό, είναι φανερό ότι και η παιδεία πρέπει να είναι μία και η ίδια για όλους, και η φροντίδα γι' αυτήν πρέπει να ανήκει στο δημόσιο και όχι να αφήνεται στην ατομική πρωτοβουλία, όπως γίνεται σήμερα, που ο κάθε γονιός φροντίζει ιδιωτικά τα παιδιά του, διδάσκοντάς τους τους κλάδους της γνώσης που ο ίδιος θεωρεί ενδεδειγμένους. Για την επίτευξη ενός στόχου που είναι κοινός για όλους, κοινή πρέπει να είναι και η άσκηση. Και, φυσικά, κανείς πολίτης δεν πρέπει να πιστεύει ότι ανήκει στον εαυτό του, αλλά, αντίθετα, ότι όλοι οι πολίτες ανήκουν στην πόλη· ο καθένας δεν είναι παρά ένα μέρος της πόλης, και η φροντίδα για το κάθε ξεχωριστό μέρος πρέπει να γίνεται σε απόλυτο συνταίριασμα με τη φροντίδα για το σύνολο. Από την άποψη αυτή μόνο επαίνους θα πρέπει να έχει κανείς να πει για τους Λακεδαιμονίους, που και μεγάλο ζήλο δείχνουν για την αγωγή των παιδιών τους και την αγωγή αυτή την κάνουν με ένα δημόσιο, κοινό για όλους σύστημα

Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1337a

(Από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Ενότητα 6^η

☞ Η αρετή σε άψυχα και έμψυχα όντα

Μα ναι, τώρα σε καταλαβαίνω, κι αυτό παραδέχομαι πως έχει δουλειά του το κάθε πράγμα.

Πολύ καλά: **παραδέχεσαι λοιπόν ακόμη, πως για κάθε πράγμα, που του έχει ανατεθεί μια ωρισμένη λειτουργία να εκτελή, θα πούμε πως έχει μίαν αρετή όλως διόλου δική του;** Κι ας ξαναγυρίσουμε στα ίδια παραδείγματα: είπαμε, πως τα μάτια έχουν μίαν ωρισμένη λειτουργία: έχουν λοιπόν και μίαν αρετή, που είναι αποκλειστικώς δική των;

Έχουν.

Επίσης και τ' αυτιά; Και αυτά. Και όλα τα πράγματα κατά τον ίδιο τρόπο;

Μάλιστα.

Στάσου τώρα μια στιγμή: **θα μπορούσαν ποτέ τα μάτια να εκτελέσουν καλά τη δουλειά των, αν δεν είχαν την αρετή, που είναι αποκλειστικώς δική των, αλλά την αντίθετη κακία;**

Και πώς θα ήταν δυνατό; εννοείς δηλαδή, αν είχαν τάχα τυφλότητα, αντί την **ικανότητα** που έχουν να βλέπουν.

Οποιαδήποτε κι αν είναι η αρετή των: γιατί δεν είναι αυτό, που θέλω να μάθω, αλλά, **αν ένα πράγμα εκτελή καλά τη δουλειά του με την αποκλειστική αρετή που έχει, και κακά με την αντίθετη κακία.**

Έτσι είναι βέβαια, όπως το λες.

Λοιπόν και τ' αυτιά, αν στερηθούν την αποκλειστική των αρετή, δε θα κάμουν κακά τη δουλειά που έχουν να κάμουν;

Πραγματικώς, ναι.

Πλάτων, Πολιτεία, 352d - 353e.

☞ *Ο Αριστοτέλης στη 2η ενότητα του βιβλίου σας υποστηρίζοντας τη βασική του θέση ότι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται ἔκανε διάκριση μεταξύ των χαρακτηριστικῶν που έχουμε φύσει και ὁσων αποκτούμε ἐξ ἔθους, λέγοντας ότι ἡ επανάληψη - ἀσκηση δεν παίζει κανένα ρόλο σε ὅ,τι έχουμε φύσει, ὅπως ἡ ὄραση: οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν .... Ὄταν λοιπόν αναφέρεται στην αρετή του οφθαλμοῦ (ἢ τοῦ ὀφθαλμοῦ ... ἔργον αὐτοῦ), νομίζετε ότι αντιφάσκει; Να δικαιολογήσετε την ἀποψή σας. [Δεν υπάρχει ἀντίφαση, ἀφού ἐδῶ αναφέρεται στην οξύτητα της ὄρασης και ὄχι απλῶς στην ἀπόκτηση της αἰσθησης, ὅπως στη 2η ενότητα.]*

☞ **Η αρετή στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή: ως ικανότητα (B37), ως ευεργετική διάθεση (B40), ως ανδρεία (B43)**

Το πολίτευμα που έχουμε σε τίποτε δεν αντιγράφει τα ξένα πολιτεύματα. Αντίθετα, είμαστε πολύ περισσότερο εμείς παράδειγμα για τους άλλους παρά μιμητές τους.

Το πολίτευμά μας λέγεται Δημοκρατία, επειδή την εξουσία δεν την ασκούν λίγοι πολίτες, αλλά όλος ο λαός. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στον νόμο για τις ιδιωτικές τους διαφορές. **Για τα δημόσια αξιώματα προτιμώνται εκείνοι που είναι ικανοί και τα αξίζουν (ἐπ' ἀρετῆς) και όχι εκείνοι που ανήκουν σε μια ορισμένη τάξη.** Κανείς, αν τύχει και δεν έχει κοινωνική θέση ή αν είναι φτωχός, δεν εμποδίζεται γι' αυτό να υπηρετήσει την πολιτεία, **αν έχει κάτι άξιο να προσφέρει.**

Θουκυδίδης, Β 37

Και στην διάθεσή μας απέναντι στους ξένους (= ἐς ἀρετῆν) διαφέρομε απ' τους πολλούς, γιατί αποκτούμε φίλους ευεργετώντας τους και όχι περιμένοντας απ' αυτούς κάποιο καλό. Η φιλία του ευεργέτη είναι πιο σταθερή, γιατί προσπαθεί να διατηρήσει τον δεσμό του με τον άλλο, ενώ εκείνος που χρωστάει χάρη είναι λιγότερο πρόθυμος, θεωρώντας την ευγνωμοσύνη του σαν χρέος κι όχι σαν αίσθημα. Μόνοι εμείς σκορπούμε απλόχερα τις ευεργεσίες μας, όχι από συμφεροντολογικούς υπολογισμούς, αλλά από φιλελεύθερη γενναιοδωρία.

Θουκυδίδης, Β 40

Πρέπει να βλέπετε το μεγαλείο της πολιτείας στις καθημερινές της εκδηλώσεις και να συλλογίζεστε πως της το έδωσαν άνδρες γενναίοι που είχαν το αίσθημα του καθήκοντος και μεγάλη φιλοτιμία σε κάθε έργο που αναλάμβαναν. **Αν, καμιά φορά, ατυχούσαν σε κάποιο εγχείρημα, δεν στερούσαν όμως την πατρίδα απ' την ανδρεία (= τῆς ἀρετῆς) τους, γιατί θεωρούσαν πως η ωραιότερη κοινή προσφορά ήταν να θυσιαστούν γι' αυτήν.** Όλοι μαζί τῆς πρόσφεραν τη ζωή τους κι ο καθένας τους λάμβανε αθάνατο έπαινο και δοξασμένο τάφο, όχι τόσο αυτόν όπου κείτονται, όσο την μνήμη εκείνων που θα θέλουν να τους δοξάσουν, γιατί τάφος των μεγάλων είναι η πάσα γη και δεν φανερώνεται από την επιγραφή μιας στήλης στην πατρική τους χώρα. Και στα πιο μακρινά μέρη, η μνήμη τους, άγραφη, μένει ζωηρότερη μέσα στις ψυχές, περισσότερο για την ανδρεία τους παρά για το έργο που έκαναν. Έχοντας αυτούς για παράδειγμα και ξέροντας πως ευτυχία θα πει ελευθερία και ελευθερία σημαίνει ανδρεία, δεν πρέπει να δειλιάζετε μπροστά στους κινδύνους του πολέμου.

Θουκυδίδης, Β 43

☞ Ο Αριστοτέλης σε προηγούμενη ενότητα (6η) αναφέρθηκε στην αρετή του οφθαλμού, του ίππου κτλ., σε σχέση με την ολοκλήρωση του έργου που η φύση έχει αναθέσει σε κάθε έμψυχο ή άψυχο. Με βάση αυτές τις απόψεις και αξιοποιώντας το απόσπασμα στην 8^η ενότητα, να δείξετε πότε μία τέχνη είναι «ενάρετη»;

☞ Καθώς η Αντιγόνη οδηγείται στην υπόγεια φυλακή της, στο τέταρτο επεισόδιο της ομώνυμης τραγωδίας του Σοφοκλή, απευθύνει τελευταίο χαιρετισμό στους συμπολίτες της (στ. 801-882), ψάλλοντας μαζί με τον Χορό ένα θρηνητικό τραγούδι (κομμός). Μέσα σ'αυτή την ατμόσφαιρα ο Κορυφαίος σε μια αποστροφή του προς την ηρωίδα λέει : «Σκαρφάλωσες στην κορυφή του θράσους και στον απρόσιτο της Δίκης θρόνο, παιδί μου, παραπάτησες».

Να εντοπίσετε τα κοινά στοιχεία μεταξύ των απόψεων του Αριστοτέλη για τη «μεσότητα», την «έλλειψη» και την «υπερβολή», και της μομφής που επιρρίπτει ο Κορυφαίος στην κόρη του Οιδίποδα. Νομίζετε ότι ο Αριστοτέλης θα συμφωνούσε με την άποψη του Κορυφαίου του Χορού;

☞ Η τελολογική αντίληψη του Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης καταπιάνεται με το ζήτημα δηλώνοντας ότι, εφόσον κάθε κοινωνία αποσκοπεί σε κάποιο αγαθό, το κράτος, που είναι η υπέρτατη και καθολικότερη μορφή κοινωνίας, πρέπει να αποσκοπεί στο υπέρτατο αγαθό. Η τελολογική αυτή άποψη χαρακτηρίζει ολόκληρο το σύστημα σκέψης του. **Το νόημα και ο χαρακτήρας κάθε πράγματος στον κόσμο - είτε έμβιο είναι είτε εργαλείο είτε κοινωνία -πρέπει να αναζητηθεί στο σκοπό της ύπαρξής του.** Στην περίπτωση ενός εργαλείου πρόκειται για το σκοπό που επιθυμεί ο χρήστης του και, σύμφωνα με αυτόν το σκοπό, η μορφή του εργαλείου επιβάλλεται στην ύλη του έξωθεν. Στην περίπτωση ενός έμβιου όντος ή μιας κοινωνίας ο σκοπός είναι ενυπάρχων: για το φυτό είναι η αύξηση και η αναπαραγωγή, για το ζώο η αίσθηση και η όρεξη που επικαλύπτει την ηθική ζωή, για τον άνθρωπο και για την ανθρώπινη κοινωνία **ο λόγος και η ηθική δράση που επικαλύπτουν τόσο τη φυτική ζωή όσο και τη ζωική.** Η ερμηνεία των όντων δεν πρέπει να αναζητείται στην αρχή της ανάπτυξής τους, αλλά στην τελική μορφή προς την οποία κατατείνει η φύση τους προκύπτει από τον προορισμό και όχι από την προέλευσή τους.

W. D. Ross, Αριστοτέλης, σσ. 335-336

Ενότητα 10^η

☞ Η έννοια της «προαιρέσεως»

Και τότε ένας προφήτης, αφού πρώτα τους έβαλε να παραταχθούν με τάξη, πήρε έπειτα από τα γόνατα της Λάχεσης κλήρους και παραδείγματα βίων κι ανεβαίνοντας σ' ένα ψηλό βήμα φώναξε: «Της κόρης Λάχεσης, θυγατέρας της Ανάγκης, είναι τούτος ο λόγος. Ψυχές της μιας ημέρας, αρχίζει για το θνητό γένος άλλος ένας κύκλος με κατάληξη το θάνατο. Δεν θα σας πάρει με κλήρο κάποιος δαίμονας, θα τον διαλέξετε εσείς το δαίμονα. Οποιανού λάχει ο πρώτος κλήρος, αυτός πρώτος να διαλέξει τη ζωή που αναγκαστικά θα ζήσει. **Δεν έχει δεσπότη η αρετή· ανάλογα αν την τιμάει κανείς ή την περιφρονεί, θα 'ναι και πιο μεγάλο ή πιο μικρό το μερτικό του επάνω της. Η ευθύνη είναι αυτουνού που διαλέγει· ο θεός δεν έχει ενοχή».**

Πλάτων, Πολιτεία, 617d-e

☞ Να συγκρίνετε τις απόψεις που διατυπώνει ο Αριστοτέλης για την αρετή στην ενότητα αυτή με τις αντιλήψεις του Πλουτάρχου (βλ. παραπάνω)

☞ Αρετή, γνώση και φρόνηση (σε ηθικό και πολιτικό επίπεδο)

Κατά τον Αριστοτέλη, αντίθετα με τη διδασκαλία του Σωκράτη, που νόμιζε πως οι αρετές είναι λόγοι και επιστήμες, η αρετή δεν είναι γνώση. Μπορεί να ξέρη κανείς ποιοι είναι οι σωστοί σκοποί της ζωής και οι σωστοί δρόμοι, αλλά οι γνώσεις αυτές να αδρανούν στην ώρα της πράξης. Και αυτό εξηγείται, γιατί γνώση έχουμε μόνον «τῶν καθόλου». Έννοιες ξέρομε μονάχα, γενικούς, ατομικά απροσδιόριστους σκοπούς. **Ενώ για την ενέργεια της αρετής χρειάζεται η εξειδίκευση, η εξατομίκευση ως την συγκεκριμένη περίπτωση της πράξης.** Τέτοιο είναι το έργο της φρόνησης· μιας άλλης μορφής γνώσης, διάφορης από την κυρίως γνώση, τη θεωρητική, εκείνη που φαίνεται να ταυτίζει με την αρετή ο Σωκράτης. Η γνώση που στρέφεται προς το πράγμα, προς το συγκεκριμένο είναι η πρακτική, όχι η καθαυτού γνώση, και αυτήν έχει ως περιεχόμενο η φρόνηση. Αν βέβαια η γνώση περιλάμβανε και τη γνώση του επιμέρους, ώστε να αγκαλιάζει ολοκληρωτικά το συγκεκριμένο γεγονός, δηλαδή τη φρόνηση, τότε θα φθάναμε πολύ κοντά στην πράξη. Από αυτήν έχουμε όλα όσα ο λόγος μπορεί να προσφέρει στην πράξη. **Γιατί βέβαια χωρίς φρόνηση δεν υπάρχει αρετή. Η κατ' αρετήν ενέργεια είναι ενέργεια κατά λόγον·** είναι φυσικό λοιπόν να είναι η γνώση, σαν γνώση του πρακτέου, δηλαδή η φρόνηση, η απαραίτητη προϋπόθεση της ηθικής πράξης.

Κ.Τσάτσος, Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων, σσ. 234-5

Η φρόνηση είναι έννοια βαθιά και με παράξενη τύχη. Γνήσια ελληνική λειτουργεί ως θεμέλιο κάθε φιλοσοφικού στοχασμού στον αρχαίο ελληνικό χώρο· την συναντούμε στους προσωκρατικούς, στον Πλάτωνα, στον Αριστοτέλη (...) πότε διευρύνεται σε βαθμό που να ταυτίζεται με το Νου, την καταπληκτική τούτη σύλληψη των Ελλήνων φιλοσόφων, πότε με το θεωρητικό βίο και πότε με τη βαθύτερη σημασία της ηθικής, δηλαδή της αρετής. (...) **Στον Αριστοτέλη η φρόνηση αποτελεί θεμελιώδη έννοια της ηθικής και της πολιτικής φιλοσοφίας του.** Παραμένει όμως, γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, μια έννοια δυσερμήνευτη (...) εναρμονίζει μέσα της στοιχεία αντίθετα. Και όπως η έννοια του δυνάμει όντος γεφυρώνει το είναι και το γίνεσθαι, έτσι και **η φρόνηση συνδυάζει το νοητό (...) μα και το αισθητό στοιχείο.** Η φρόνηση ενέχει τον ορθό λόγο, είναι όμως ταυτόχρονα και αίσθηση. **Είναι βέβαια μία έξη, μια κάποια δηλαδή προδιάθεση της ψυχής, αλλά ακολουθεί τον ορθό λόγο (...) επιτρέπει να διακρίνουμε το καλό από το κακό και η έκφραση «να διακρίνουμε» -δηλαδή να ιδούμε - νοείται στην κυριολεξία.** Η φρόνηση δεν είναι σοφία, δεν είναι επιστήμη ούτε τέχνη «είναι μία έξη που ενέχει τον ορθό λόγο και που οδηγεί στην αλήθεια σε ό,τι αφορά το καλό και το κακό για τον άνθρωπο».

Βαλαλά-Πεντζοπούλου Τερέζα, Ο πολιτικός άνδρας στον Αριστοτέλη, στο Φιλολόγος, σσ. 105 -107

Είναι φυσική λοιπόν η τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει μαζί με άλλους σε μια τέτοια κοινωνία. Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε, υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ευεργέτες του ανθρώπου. Γιατί όπως ο άνθρωπος είναι το

ανώτερο από όλα τα όντα όταν φτάνει στην τελειότητά του, έτσι όταν σπάζει τη σχέση του με τον νόμο και τη δικαιοσύνη γίνεται το χειρότερο από όλα. Δεν υπάρχει πιο ανυπόφορο και πιο ολέθριο πράγμα από την αδικία που διαθέτει όπλα. **Ο άνθρωπος, από την άλλη, γεννιέται εφοδιασμένος από τη φύση με όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή, που όμως μπορεί να τα χρησιμοποιήσει εξ ολοκλήρου και για αντίθετους σκοπούς.** Γι' αυτό ο δίχως αρετή άνθρωπος είναι από όλα τα όντα το πιο ανόσιο και το πιο άγριο, το χειρότερο από όλα στις ερωτικές απολαύσεις και στις απολαύσεις του φαγητού. Η δικαιοσύνη είναι στοιχείο συστατικό της πόλης· είναι αυτό που συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α2, 15-16

(Από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Αριστοτέλης «Πολιτικά»

Ενότητες 11^η, 12^η, 13^η, 14^η, 15^η

☞ Η γενετική προέλευση της πόλης στο πλαίσιο της τελολογικής αντίληψης του Αριστοτέλη. Οι απόψεις του Πρωταγόρα και του Πλάτωνα σχετικά με τη δημιουργία της πόλης.

☞ Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τη σύσταση της πόλης με την άποψη του Πρωταγόρα στον ομώνυμο διάλογο, επισημαίνοντας πέρα από τις διαφορές και τα κοινά τους σημεία.

☞ Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τη σύσταση της πόλης με την άποψη του Πλάτωνα στην Πολιτεία, επισημαίνοντας πέρα από τις διαφορές και τα κοινά τους σημεία.

Ο Αριστοτέλης επιθυμεί να αντικρούσει τις απόψεις των σοφιστών ότι η ύπαρξη της πόλης είναι συμβατική, οφείλεται στον (θετό) νόμο και επομένως είναι αντίθετη στη φύση του ανθρώπου (Πολιτικά 1280 b 10-11 για τον σοφιστή Λυκόφρονα).

Ο Πρωταγόρας ανήκει στους σοφιστές που υπερασπίζονται τον νόμο, εξηγεί τη σύσταση της πόλεως από την ανάγκη (ανάγκη προστασίας από τα θηρία, ανάγκη επιβίωσης γενικά) αλλά τονίζει ότι χωρίς την ανάπτυξη της αιδούς και της δίκης, μορίων της πολιτικής αρετής, δεν μπορούσε να υπάρχει πόλη. Η δυνατότητα ανάπτυξης της πολιτικής αρετής ενυπάρχει στον άνθρωπο, αλλά αναπτύσσεται με τη διδασκαλία και τη ζωή στην κοινωνία.

Κατά τον Πλάτωνα (Πολιτεία 369 b, c) αιτία της σύστασης πόλεων είναι η έλλειψη αυτάρκειας του ανθρώπου ως ατόμου και η αλληλεγγύη (βλ. και Νόμους 676 - 680). Η αλληλεγγύη μπορεί να εξηγηθεί ως στάση που οδηγεί στον καταμερισμό της

εργασίας και την εξειδίκευση, στην οποία στηρίζεται η ανάπτυξη της πόλης. Οι μαθητές έχουν διδαχτεί Πρωταγόρα και Πολιτεία και μπορούν να ανατρέξουν στο βιβλίο τους (ενότητα 4^η και εισαγωγή στην Πολιτεία σ. 86)

☞ *Να συγκρίνετε τη θέση του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως ζώον πολιτικόν με όσα αναφέρει ο Πρωταγόρας για τον άνθρωπο (4^η ενότητα).*

☞ *Αφού διαβάσετε την άποψη του Περικλή για τη σχέση πολίτη - πόλης (στο σχολικό βιβλίο, σ. 112 - Θουκ. Β60), να τη συσχετίσετε με την υποχρέωση που αναθέτει ο Πλάτων στους φύλακες της Πολιτείας του (αλληγορία σπηλαίου, σχολ. βιβλίο σ. 110) και με τις αντιλήψεις του Αριστοτέλη για το ίδιο θέμα. Στη συσχέτιση να λάβετε υπόψη σας τη χρονική απόσταση των κειμένων μεταξύ τους.*

Πιστεύω ότι, **αν μια πολιτεία βρίσκεται στο σύνολό της σε ακμή, εξυπηρετεί πολύ καλύτερα τους πολίτες παρά όταν οι πολίτες ευτυχούν ο καθένας, αλλά η πολιτεία στο σύνολό της δυστυχεί.** Όσο κι αν ένας ιδιώτης ευτυχεί στις ιδιωτικές του υποθέσεις, καταστρέφεται κι ο ίδιος μαζί με την πατρίδα του, αν καταστραφεί εκείνη. **Αν όμως δυστυχήσει, ενώ η πατρίδα του ευημερεί, έχει πολλές ελπίδες να σωθεί.** Αφού, λοιπόν, η πολιτεία μπορεί ν' ανθέξει στις δυστυχίες των πολιτών της, ενώ οι πολίτες δεν μπορούν ν' ανθέξουν στην δυστυχία της πολιτείας, πώς είναι δυνατόν να μην την βοηθήσουμε, αλλά να κάνουμε ό,τι σεις τώρα κάνετε; Τσακισμένοι απ' τις προσωπικές συμφορές, παραμελείτε το έργο της κοινής σωτηρίας και στρέφετε τις κατηγορίες σας και εναντίον μου, που σας συμβούλεψα να πολεμήστε, και εναντίον του εαυτού σας που συμφωνήσατε μαζί μου και αποφασίσατε τον πόλεμο.

Θουκυδίδης, Β, 60

☞ **Η έννοια της αυτάρκειας στο πλαίσιο της τελολογικής αντίληψης του Αριστοτέλη. (Ενότητες 11^η και 16^η από το πρωτότυπο, Ενότητες 12^η & 13^η από μετάφραση)**

Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὀρώμεν κοινωνίαν τινὰ οὕσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, **μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας.** Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἢ πολιτικὴ. (...) Ὁ πολίτης οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστίν (καὶ γὰρ μέτοικοι καὶ δοῦλοι κοινωνοῦσι τῆς οἰκήσεως), οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε καὶ δίκην ὑπέχειν καὶ δικάζεσθαι (τοῦτο γὰρ ὑπάρχει καὶ τοῖς ἀπὸ συμβόλων κοινωνοῦσιν)... πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς. ... Τίς μὲν οὖν ἐστὶν ὁ πολίτης, ἐκ τούτων φανερόν· ὧ γὰρ ἐξουσία κοινωνεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς καὶ κριτικῆς, πολίτην ἤδη λέγομεν εἶναι ταύτης τῆς πόλεως, **πόλιν δὲ τὸ τῶν τοιούτων πλῆθος ἰκανὸν πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς,** ὡς ἀπλῶς εἶπεῖν.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α1,1& Γ1, 3-4/6/12

Η κοινωνική οντότητα που προήλθε από τη συνένωση περισσότερων χωριών είναι η πόλη, **μια κοινωνική οντότητα τέλεια, που μπορούμε να πούμε ότι πέτυχε τελικά την ύψιστη αυτάρκεια**: συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή. Η πόλη, επομένως, είναι κάτι που ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, όπως ακριβώς και οι πρώτες κοινωνικές οντότητες, αφού αυτή είναι το τέλος εκείνων κι αφού αυτό που λέμε φύση ενός πράγματος δεν είναι παρά η μορφή που αυτό έχει κατά τη στιγμή της τελείωσης, της ολοκλήρωσής του: αυτό δεν λέμε, πράγματι, πως είναι τελικά η φύση του κάθε πράγματος, π.χ. του ανθρώπου, του αλόγου ή του σπιτιού, η μορφή δηλαδή που το κάθε πράγμα έχει όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία; **Επίσης: Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, και η αυτάρκεια είναι τελικός στόχος και, άρα, κάτι το έξοχο.**

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α2, 5-6
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Είναι φανερό λοιπόν α) ότι η πόλη ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, β) ότι προηγείται από το κάθε επιμέρους άτομο. **Γιατί αν είναι αλήθεια ότι ο καθένας μας χωριστά δεν είναι αυτάρκης**, γίνεται λογικά φανερό ότι το κάθε μεμονωμένο άτομο θα βρεθεί στην ίδια ακριβώς κατάσταση που βρίσκονται, γενικά, τα μέρη προς το όλον: από την άλλη μεριά, ο άνθρωπος που δεν μπορεί να ζει μαζί με άλλους σε κοινότητα, **ο άνθρωπος που λόγω αυτάρκειας αισθάνεται πως δεν του λείπει τίποτε, αυτός ο άνθρωπος δεν αποτελεί με κανέναν τρόπο μέρος της πόλης —ένας τέτοιος όμως άνθρωπος είναι, τότε, ή ζώο ή θεός.**

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 12-13
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

☞ Σύγκριση ανάμεσα στη γενετική προσέγγιση της πόλης (ενότητες 12^η και 13^η) και στην αναλυτική προσέγγιση της έννοιας της πόλης.

Ενότητες 15^η, 16^η, 17^η

☞ Η ιδιότητα του πολίτη κατά τον Αριστοτέλη (συμμετοχή στη νομοθετική & δικαστική εξουσία, συμμετοχή στα πλεονεκτήματα της πόλης= ευδαιμονία)

Το ίδιο συμβαίνει ακριβώς και με **τα παιδιά** τα οποία λόγω ηλικίας δεν έχουν εγγραφεί ακόμη στα μητρώα των πολιτών. Επίσης κι **οι γέροντες** που έχουν υπερβεί ορισμένη ηλικία και δεν κάνουν καμιά δουλειά πρέπει να ονομάζονται από μια άποψη πολίτες, αλλά όχι με την πλήρη σημασία της λέξης, προσθέτοντας **για τα παιδιά το χαρακτηρισμό «ατελείς» και για τους γέροντες το χαρακτηρισμό «παρηκμασμένοι»** ή κάτι άλλο παρόμοιο, αφού δε μας ενδιαφέρουν οι λέξεις, αλλά η έννοιά τους που είναι ξεκάθαρη. **Εκείνο που αναζητούμε είναι ο ακριβής προσδιορισμός της έννοιας του τέλειου πολίτη που να είναι απαλλαγμένος από κάθε ελάττωμα που θα είναι ανάγκη να διορθωθεί, αφού και γι' αυτούς που έχουν**

χάσει τα πολιτικά τους δικαιώματα και για τους εξόριστους γεννιούνται παρόμοιες απορίες, αν και ως ποιο βαθμό είναι πολίτες, οι οποίες πρέπει να βρουν τη λύση τους.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ2

Όταν λοιπόν ο ένας ή οι λίγοι ή το πλήθος ολόκληρο ασκούν την εξουσία για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος, αυτά τα πολιτεύματα δεν μπορεί παρά να είναι ορθά· όταν, αντίθετα, η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του ιδιαίτερου συμφέροντος είτε του ενός είτε των λίγων είτε του πλήθους, τα πολιτεύματα αυτά είναι παρεκκλίσεις και διαστρεβλώσεις των ορθών. Γιατί ή το όνομα του πολίτη δεν πρέπει να δίνεται σε ανθρώπους που είναι κατά το πολίτευμα μέλη της πόλης (ενν. μια και δεν λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματά τους), ή (ενν. αν τους δίνεται το όνομα του πολίτη) **πρέπει να έχουν το μερτικό τους στα πλεονεκτήματα που ανήκουν στα μέλη της πόλης.**

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ7, 1-3

(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

☞ Πόλη και πολίτης

Το να 'πη κανείς ότι είναι οι άνθρωποι και όχι τα πλοία και τα σπίτια που αποτελούν την πόλι ήταν από καιρό μια κοινοτυπία· άλλ' υπάρχει καθαρά κάτι περισσότερο μέσα στο ερώτημα : τι είναι μία πόλις; **Οι πολίτες είναι η πόλις κράτος.** Αλλά ποιοι είναι οι πολίτες; Τι είναι ένας πολίτης; Αυτό το ζήτημα της συμμετοχής στην πολιτική κοινωνία είναι εξ ίσου σημαντικό τόσο για τον θεωρητικό ενός ιδεατού κράτους όσο και για εκείνον που βάζει τις βάσεις του πραγματικού Συντάγματος. Η γέννησις, ο τόπος γεννήσεως, η καταγωγή, η διαμονή, η ηλικία - αυτές οι ενδείξεις προσφέρουν τα αναγκαία υλικά για την διατύπωση κανόνων, αλλ' όχι για την διατύπωση ενός ορισμού. **Ο Πλάτων είχε 'πη ότι «μία πόλις χωρίς τακτικά δικαστήρια δεν είναι πόλις»** (Νόμοι 6, 766 Δ). **Και ο Αριστοτέλης, ακολουθώντας εδώ σιωπηρώς τους Νόμους, όπως αυτό του συμβαίνει συχνά, προτείνει έναν εμπειρικό ορισμό:** «Πολίτης είναι εκείνος ο οποίος συμμετέχει στην δικαιοσύνη και στις δημόσιες λειτουργίες» (...).

T. A. Sinclair, Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψεως, σσ. 307-308

☞ Ο ορισμός του πολιτεύματος

Τῷ περὶ πολιτείας ἐπισκοποῦντι, καὶ τίς ἐκάστη καὶ ποία τις, σχεδὸν πρώτη σκέψις περὶ πόλεως ἰδεῖν, τί ποτέ ἐστιν ἡ πόλις. Νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μὲν φάσκοντες τὴν πόλιν πεπραχέναι τὴν πρᾶξιν, οἱ δ' οὐ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον· τοῦ δὲ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτου πᾶσαν ὀρῶμεν τὴν πραγματείαν οὔσαν περὶ πόλιν, **ἡ δὲ πολιτεία τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων ἐστὶ τάξις τις.** Ἐπεὶ δ' ἡ πόλις τῶν συγκεκριμένων, καθάπερ ἄλλο τι τῶν ὄλων μὲν συνεστώτων δ' ἐκ πολλῶν μορίων, δῆλον ὅτι πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος· ἡ γὰρ πόλις πολιτῶν τι πλήθος ἐστίν. Ὡστε τίνα χρὴ καλεῖν πολίτην καὶ τίς ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον. Καὶ γὰρ ὁ πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλάκις· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πάντες εἶναι

πολίτην· ἔστι γάρ τις ὃς ἐν δημοκρατίᾳ πολίτης ὢν ἐν ὀλιγαρχίᾳ πολλάκις οὐκ ἔστι πολίτης.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ1, 1-2
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Ύστερα από όσα είπαμε δίνοντας όλες τις απαραίτητες εξηγήσεις για τα θέματα που μας απασχόλησαν, σειρά στη διερεύνησή μας έχει τώρα το θέμα των πολιτευμάτων, να δούμε πόσα είναι και ποια η φύση του καθενός τους. Και πρώτα, βέβαια, τα ορθά· γιατί οι παρεκκλίσεις και οι διαστρεβλώσεις θα γίνουν φανερές μόλις θα έχουν καθοριστεί τα ορθά πολιτεύματα. **Επειδή όταν λέμε "πολίτευμα" εννοούμε "αρχή, το σώμα δηλαδή που ασκεί τη διακυβέρνηση στην πόλη", και η "κυβέρνηση" είναι η ύψιστη αρχή στις πόλεις, αναγκαστικά η ύψιστη αρχή θα είναι ή ένα μόνο άτομο ή λίγα άτομα ή το σύνολο των πολιτών.** Όταν λοιπόν ο ένας ή οι λίγοι ή το πλήθος ολόκληρο ασκούν την εξουσία για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος, αυτά τα πολιτεύματα δεν μπορεί παρά να είναι ορθά· όταν, αντίθετα, η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του ιδιαίτερου συμφέροντος είτε του ενός είτε των λίγων είτε του πλήθους, τα πολιτεύματα αυτά είναι παρεκκλίσεις και διαστρεβλώσεις των ορθών.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Γ7,1-3
(από το σχολικό βιβλίο του Φιλοσοφικού Λόγου)

Ενότητα 18^η

☞ Η αθροιστική θεωρία του Αριστοτέλη σε αντιδιαστολή με την πλατωνική αντίληψη για τον ρόλο του «φιλοσόφου» στο πλαίσιο της ιδανικής πολιτείας (βλ. Ενότητες 12^η και 13^η σσ. 107 & 110) και ως επαρκής αιτιολόγηση για τον ορισμό του πολίτη (Ενότητα 16^η)

☞ Η αρετή και η φρόνηση ως έννοιες στα Ηθικά Νικομάχεια και στα Πολιτικά.

Ενότητα 20^η

☞ Σύγκριση των αριστοτελικών αντιλήψεων για την εκπαίδευση με εκείνες που διατυπώνονται στον «Πρωταγόρα», στην «Πολιτεία», στον «Επιτάφιο λόγο», αλλά και στα «Ηθικά Νικομάχεια».

☞ Η δικαιοσύνη/ο νόμος ως παιδαγωγικός και συνεκτικός δεσμός στις ανθρώπινες κοινωνίες (Πρωταγόρας 4^η ενότητα, Πολιτεία 13^η ενότητα, Ηθικά Νικομάχεια 3^η ενότητα, Πολιτικά 14^η)

☞ Σύγκριση ανάμεσα στο αθηναϊκό εκπαιδευτικό σύστημα (βλ. Πρωταγόρας 7^η ενότητα) και στις αριστοτελικές αντιλήψεις για την εκπαίδευση [η ιδιωτική πρωτοβουλία σε αντιδιαστολή με τον επαυξημένο ρόλο του κράτους]

☞ *Να επισημάνετε και να παρουσιάσετε τα κοινά σημεία μεταξύ των στόχων της εκπαίδευσης όπως ορίζονται σήμερα στο κείμενο του Συντάγματος και στο κείμενο του Αριστοτέλη.*

Άρθρο 16: (Παιδεία, τέχνη, επιστήμη)

1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.
2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.
3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα.
4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.

<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-16/>

☞ **Πολιτεία και παιδεία**

Ο Αριστοτέλης δεν απομονώνει την πολιτειακή τάξη από τον τρόπο ζωής και την παιδεία που προϋποθέτει η διατηρήσή της ... **Για να ακολουθηθεί ο τρόπος ζωής που ταιριάζει στο κάθε πολίτευμα πρέπει να υπάρχει η αντίστοιχη μορφή παιδείας, που ποικίλλει ανάλογα με τους σκοπούς της κάθε πολιτείας.** Το γεγονός ότι η πολιτεία προϋποθέτει και ταυτόχρονα καθορίζει τον τρόπο ζωής και την παιδεία, η οποία εξασφαλίζει τη σταθερότητά της, επιβεβαιώνει την άποψη του Αριστοτέλη για την **αλληλοεξάρτηση ηθικής και πολιτικής.**

A. Μπαγιόνας, Η εξέλιξη των πολιτευμάτων στα πολιτικά του Αριστοτέλη σε Αριστοτελικά, σ. 103